

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

IV. és V^{ik} füzet.

1876.

Aprilis és Május.

I.

A theologiai fakultások az olasz parlament előtt.

Midőn a cimnek irt ügyben e lapok hasábjait igénybe venni szándékoznám, a tárgy nagy fontosságán kívül az lett határozó munka kedvemre, hogy Olasz szomszédaink törekvéseiből mutathatok be egy lapot olvasóimnak. Mert megvallom, hogy talányszerűnek s aztán, hogy irodalmukkal foglalkozni kezdtem, idegenszerűnek tünt fel előttem a körülmény, hogy közéletünkre az Olasz nemzet van legkevesebb befolyással. Mig Európa többi népe, részben magasb miveltségök, részben egyéb küzdelmeik folytán szintén egyénítésig jutó alakot nyert minden hirlap olvasónk fejében és sorsuk napi diskusziók tárgyát képezi: addig az Olaszok felől legtöbb honfitársunk ösmerete a muzeumok és képtárak határáig terjed, mint ha a nép teljesen csak a múlté lenne; jelenéből a mit tud, az egy félig élő, félig mythikus alakba olvad össze, Garibaldiéba. Holott Olaszország oly társadalmi helyzetben van, melynek mindennapos „se expedit“-je is megérdemli a figyelmet.

Mint a könnyelmű gazdag, ki az élet bizonytalanságára gondolva azt veszi fejébe, hogy a pár esztendőt, a mit magának ígér gond s nyugtalanság nélkül jó lesz eltöltenie . . . egy napon arra viradhat, hogy a vagyon elfogyott az élet pedig megmaradt s ezzel számolni kell: így tűnik fel előttem Olaszország jelen társadalmi helyzetében azon dicső mult után, mely számára régebben, kivált a renaissance idejében kijutott. Azon darabokra tépett, idegen hódítók által vérrel áztatott, saját keblében pártokra szakadt földirati fogalomban, mit akkor Itáliának hívtak a jó szerencse ütött tanyát s két kézzel szórta az elme él, a műizlés, a geniálitás, a gazdag termékenység kincseit e szerencsés szerencsétlen Olasz-hazafiakra. A művészet majd mindegyik ágában máig utolérhetetlen eszményig emelkedtek; iskolájok egész Európa iskolája volt, tudományos irodalmuk akár a gondolatok mélységét, akár kifejezésük csinját tekintve messze fölötte állt az akkor bárbar Európáénak, sőt má, a tudományok oly nagy haladása idejében, még mindig olvasásra méltó.

És most? Most a művészet az olaszokétól idegen, más eszmények után kalandoz, annak termékeit, mint raritásokat fél bámulattal, fél tehetetlenség érzetével őrzi muzeumaiban. Az iskolákat iparkodtunk eltanulni az olaszokétól s többé nem zarándoklunk Italia ege alá sem a klasszikusok, sem a vallás, sem a jog, sem a természettudományok eltanulása végett. Van valami lélektani magyarázata annak, hogy fajunk, mint egész Európáé mért lett közönyössé Itália iránt. A magyarázat, ha nem csalódom abban áll, hogy a kitől megszoktuk a rendkívüli tetteket, attól folytonosan rendkívülieket várunk. Vénségünkre is gyermekek vagyunk mindnyájan, mert ha azt nem adják, mit képzeletünk a szokásból megalkotott és vár, elesügedünk s egykor legkedvencebb tárgyunkat elhanyagoljuk. Így hanyagoljuk el valamennyien Olaszországot azért, mert nem halad fokról-fokra azon irányban, mely nekünk oly jól esett, mert e nép történelmének folyása az egykori ragyogás helyett sebeinek bekötözésére, az élet csöndes munkájára irányult. „Polgári társadalmunk hagyományának valódi ismer-

tető bélyege, a különböző ghibellin, fejedelmi, municipalis formák alatt egy önhatóságú, laikus olasz állam teremtése, fentartásának eszméjében állt“ mondja Correnti kultusminiszter egyik parlamenti nagy beszédjében. Mint tudjuk ez eszme alig pár éve, hogy testet öltött, hogy az Alpoktól a két Sziciliáig egy egységes, szabad, nemzeti állam vette át, e klasszikus földhöz fűződő hagyományokat és reményeket. E hagyományok s remények világító tornyai nehéz állapotokra vetnek fényt; az új államtest kormányának oly társadalmi bajokkal kell megküzdeni, melyekhez foghatót, alig mutat fel egy Európai életképes álladalom. Ne számítsuk fel a pénzügyi kinos helyzetet, mert hisz abból nekünk is eléggé kijutott s aztán meg Olaszország már is rálépett e tekintetben a kibontakozás ösvényére. De ott van tanulatlan néptömege, melyben az írni és olvasni nem tudók a legelőnyösebb Piemontban 50.9, a leg hátrább álló Basilicataban 89.58 száztőlját teszik ki a lakosságnak. De ott van a százados korrupció alatt keletkezett Camorra, e rabló társulat, mely a társadalomban egy külön osztályt alkot, alapszabályokkal, a törvényes formákat utanzó intézményekkel bir. Ott a hasontermészetű Maffia, melyről a legújabb statistikai kimutatások azt a bizonyosságot teszik, hogy 15 rövid hó leforgása alatt (1874. jan. 1—1875. marc. 31.) 46 közhivatalnokot ölt meg, 40-et súlyosan megsebesített, 26-ot különbözőkép megakadályozott működésében, amely nemrég kicsiben mult, hogy kormányváltást nem idézett elő. De ott van mindenek fölött a római kuria csalhatatlan pápájával, ez élő anachronismus, egy mai értelemben szabadnak vett parlamentalis állam testén. — És most Olaszországnak mindezekkel, mindezekből származó bajok halmazával számolni kell.

Nekem nem lehet most feladatomban az új Italia összes tevékenységének rajzolója, azon munkásságé, mely hitem szerint ki fogja emelni e nemzetet elélt helyzetéből s megszerzi számára Európa szellemi küzdelmeiben amaz állást, melyet hagyománya, képességei, számaránya szerint megérdemel. Egy parányi részecskéjét veszi itt az olvasó, ez ujuló nép létharcának,

melynek megösmerése még akkor is érdekes lenne ránk nézve, ha az másutt és nem Olaszországban vivatott volna meg. Azonban én úgy gondolkozom, hogy a társadalmi élet egyes nyilatkozatainak tanulmányát első sorban azon népnél szükséges megtennünk, a mely nép körülményeinél fogva a kérdéses tüneményt egész akút voltában, s egyéb zavaró befolyásoktól, amennyire tudniillik ez lehető, elkülönítve hozza élő. Ily helyzetben van pedig Olaszország az ugynevezett egyházi kérdésre, s ennek függelékeire nézve. Lakása a katolikus egyház fejének, s az egyházzal a szellemi és anyagi érdekek ezerszeres láncolatával összekötötésben. Népe majdnem tisztán katolikus. Vallási harca, mint szónokai büszkén emlegetik, nem volt. Kitérve mindazon befolyásnak amit e fényes egyház egy fogékony, a szellemi kincsek iránt érzékeny népre csak gyakorolhat. Ily körülmények közt kit nem érdekelne a kérdés, vajon e kételkedő, vagy ha hívő, mindenek fölött az egyszer-egyben hívő századnak mi hatása lett Olaszországra és katholicismussára? Nincs oly zuga a mivel Európának, hol az egyházi kérdés viszhangra ne lett volna s mint egy égő seb várja a gyógyító kezet. Én úgy vagyok meggyőződve, hogy időnk még csak elején van az egyházi kérdésben kitörni készülő küzdelemnek. Az eszközök, melyek e harc elhárítása vagy megvívásához alkalmasak csak palliativ eszközök. Közöttük a legjobb az általános népnevelés, nemhogy elhárítaná de nyilván siettetni fogja a küzdelem beállását. S e harcot, mely a meggyőződés harca lesz, minden miveltségre törekvő népnek a maga erején kell megvívni; nagy nevek, tudományos férfiaké vagy secta alapítóké nem fognak elősegíteni bennünket, mert e harcban igazán „ki ki az ő urának áll avagy esik”. Mit tett hát Olaszország egygyé lette óta az egyházi kérdésben?

Imé én erre a kérdésre sem adok most egyenes választ. Egy szűkebb körű kérdéssel kívánok foglalkozni, azzal is csak az ismertetés alakjában. De e szűkebbkörű kérdés, a theologiai fakultások ügye, szoros összefüggésben van magával a főkérdéssel. Az olasz parlament 1872 april 30-án az állam egyetemlein számszerint 10-en létező róm. katolikus fele-

kezetü theologiai fakultásokat mind megszüntette. — E tény, hasztalan tiltakozott ellene néhány szónokuk, nem csupán didaktikai jelentőségü, nem is pusztán politikai, de legnagyobb mérvben egyházi. A parlament tárgyalási naplója a következő címen megjelent: *Discorsi pronunciati alla camera dei deputati nella discussione del progetto di legge per l'abolizione delle facolta theologiche nelle tornate del 25, 26, 27, 29 a 30 aprile 1872.* Roma tipographia Eredi Botta 1872. XXIII. 360 p. 8-t. E könyv ismertetése lesz e soroknak feladata. Ismertetésről lévén szó, talán föl lennék mentve tárgyam bírálatától. Részemről azonban kevésre becsülöm az ismertetések azon fajtáját, mely nem mondja meg mit kelljen gondolnunk a szóban forgó tárgy felől, vagy legalább mi volt e részben az ismertető véleménye. Én a parlamenti vita kimenetelét indokoltnak tartom; de éppen e meggyőződésem bir arra, hogy a kisebbséget alkotó párt nyilatkozatai iránt kiváló figyelemmel legyek, óhajtván, hogy olvasóm önálló ítéletet szerezhessen a főnforgó kérdés felől, meg azért is, hogy védve legyen azon eshetőleges szinezés ellen, melyet netán az én meggyőződésem adhatna a tárgynak.

Mielőtt a parlamenti vita ösmertetésére térnék, szükségét látom annak, hogy a kérdés történelmében az olvasónak felvilágosítást nyujtsak. Olaszországban az egyetemek szintén 1848. közvetlen papi befolyás, kormányzat alatt állottak; a püspökök elnököltek a baccalaureatusi valamint a tudori vizsgálatokon. Az olasz nép történetében is felejthetetlen 1848-diki év törte meg először a kapcsolatot, mely az egyetemeket az egyházhoz kapcsolta, és pedig először Piemontban. Boncompagni akkori kultuszminiszter nevéhez van fűződve a haladás e ténye, azéhoz a Boncompagniéhoz, kiben olvasóm lejjebb a theologiai fakultások megtartásának legbuzgóbb s legméltóbb védőjét fogja találni. Az állam kezére jutván akkor az egyetemek, az az anomalia történt, hogy velök s bennök a theologiai fakultások is az állam közvetlen felügyelete, kormányzása alá helyeztettek. A tények e logikájában sok politikai bölcsesség rejthetett, de annál kevesebb üdvös dolog a theologiai fakultásokra nézve. A hivatalos theologia, akárhogy ürgetjük forgat-

juk a dolgot más természetű, mint egyéb tudományágak, melyek az egyetemeken előadatni szoktak. Főn kell tartania az állandó összefüggést a hívők azon testületével, melyhez éppen tartozik, ez összefüggés meglazítása a hivatalos theologia elcsenevészesedését hordja magában. Hamar ki is tünt Piemontban az urvátoztatás káros hatása. 1851-ben a piemonti kamarában egyik képviselő Asproni oly értelmű interpellatiót intézett a miniszteriumhoz, mely a theologiai tanfolyamokban állítólagosan hirdetett alkotmány ellenes tényeken nyugodva, fölhívja a kultusminisztert, venné szorosb felügyelete alá a kérdéses tanintézeteket. Ez interpelláció közösen az egyetemi theologiai fakultásokra és a püspökök keze alatt álló szeminariumokra vonatkozott. Olaszország nagy állam férfia, a korán elhalt Cavour akkor kereskedelmi miniszter is hozzászólt a keletkezett vitához s nézete itt is mint egyebekben irányadóvá vált a nemzet előtt. „Ha nekem, nem mint miniszternek, de mint egyszerű polgárnak véleményt kellene adnom a theologia tanítása felől azt vallánám, hogy a kormánynak távol kell tartani magát minden e nemű tanítástól s hogy a felügyeletet teljesen a püspökökre kell bízni. A püspökök teszik a theologust s nem a képviselők, valamint a kormánynak kormánynak kell maradni s nem theologusnak. Hadd gyakorolja mindenik saját körében a maga tisztét. A világi hatalom intézkedjék a polgári tudományok tanítása felett s a klerus a papi tudományoké felett“, volt Cavour beszédének a dologra vonatkozó lényege.

Cavour felfogása értelmében az a nézett vert gyökeret Olaszországban az egyházi kérdés megoldására nézve, hogy teljes külön választásnak kell megtörténni a tisztán egyházi és tisztán állami ügyek közt, még pedig oly mértékben, hogy egyiknek a másikra egyenes befolyása, a másiknak dologába beleszólása se legyen. Így értelmezték a „szabad egyház szabad államban“ — féle jelszót.

E felfogás már méhében hordta az állami egyetemeken levő theologiai fakultásoknak halálát. És mégis az a különös dolog történik meg, hogy 1859-ben „egy rosszul értelmezett összhang után való vágyból“ mint egyik szónokuk nevezi

törvény által dekretálják, hogy valamennyi olasz egyetemen fölállítandó a thologiai fakultás, természetesen a róm. katólikus felekezetű. Hogy e felbuzdulás mely sikertelen sőt az egyházi kérdésben alakulásban levő elvekkel mily merőben ellentétes irányu volt, semmi se bizonyítja inkább annál a ténynél, hogy a törvény holt betű maradt. Sőt ennél is több, az nevezetesen, hogy míg a többi fakultások alapszabályzatai újra alakítottak, a theológiáról e részben szó sem történt.

Ez időtől rohamosan következnek a tények a theologiai fakultások ostromlására. 1862-ben az egyetemi tanárok fizetése általában emeltetett, a fizetés emelés alól a theologiai karok határozottan ki lettek zárva. 1863-ban pedig, egy a theologia fakultások ellen felmerült ügyben a képviselőház következő indítvány elfogadásával tér napi rendre: „1. A ház utasítván a közoktatásügyi minisztert, hogy a theol. fakultásoknál üresedésbe jövő tanszékeket ne töltsse be: napi rendre tér. 2. A ház elfogadván a miniszter felvilágosítását, melyszerint a theol. fakultások szükségesnek ismert reformja az egyetemek reformjára vonatkozó törvényel együtt intéztessék el: napi rendre tér“. E napirend nyilván már magában hordta a halálos csapást. Rendes tanár többé nem neveztetett ki a theol. fakultásokhoz. Itt ott, hol több hallgató volt „helyetteseket, megbizottakat“ nevezett ugyan ki a miniszter, olcsó fizetésre, s ez intézkedés mellett oly szálnalmas állapotba jutottak a fakultások, hogy többnek összesen 1 profeszora volt, hallgatója pedig egy sem. Ide melléklek egy statisztikai táblázatot a theologiai hallgatók létszámáról szintén 1859 óta az eltörlés idejéig. Ez elnéptelenedésnek egyik oka az is lett, hogy a mind szűkebb határok közé szorított egyházi hatóság legtöbb helyen eltiltja a klerikusokat az állami theol. fakultások látogatásától. Ekként az államnak terhére válva, az egyháztól megvetve a theol. fakultások ellen napról napra szaporodott a panasz, míg végre 1870-ben Correnti kultuszminiszter a következő törvényjavaslattal lép a képviselőház elé: „1. Az állami egyetemeken még meglevő theologiai fakultások eltörlötnek. 2. A theologiai fakultások következő tanszékei: a keleti nyelveké

s az egyháztörténelemé a bölcsészeti roldalmi fakultáshoz csatoltatván, továbbra is fentartatnak.“

E javaslat némi változatos sors után a tanügyi bizottságtól egy 7 tagból álló bizottsághoz tétetet át tanulmány s véleményadás végett. E 7 tagu bizottság jelentése, Broglio előadó fogalmazása szerint nyitja meg az öt napig tartó vitát, mely mint mondám a theol. fakultások eltörlésével végződött.

Az olasz állami egyetemek theol. fakultás a hallgatóinak száma.

Egyetem	1859-60	1860-61	1861-62	1862-63	1863-64	1864-65	1865-66	1866-67	1867-68	1868-69	1869-70	1870-71	1871-72	Közép szám
Cagliari	10	10	7	3	4	2	1	1	—	—	—	—	—	3
Catania	4	4	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Genova	1	1	—	—	1	1	1	—	1	1	—	—	—	—
Palermo	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pisa	2	9	1	2	4	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Sassari	19	17	14	8	5	6	9	7	9	5	5	5	1	9
Siena	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Torino	15	9	6	5	5	3	3	3	2	4	4	3	3	5
Padova ¹⁾	—	—	—	—	—	—	—	4	1	7	7	2	—	2
Összesen:	67	56	33	18	20	12	14	16	13	17	16	10	4	22

A hét tagból álló bizottság előadója Broglio 1872. márczius 20-án, következő jelentést adja be a háznak Correnti kultus miniszternek a theol. fakultások eltörlésére vonatkozó javaslata fölött.

„Uraim! A miniszter által előterjesztett törvényjavaslat az első tekintetre s a felületes szellemek előtt igen egyszerűnek látszik, olyanak, amelyben éppen világosságánál fogva a kételynek, a habozásnak helye nincs.

„A bizottság másként fogta fel a dolgot. Az forog ugyanis szóban, hogy az olasz tanuló ifjúság előtt elzárassék-e a gondolatok, az eszmék, az érzelmek egy egész s még milyen világa? Vajon a vallásos, a természetfeletti, a theologus világ sötétséggé, holt betüvé válják-e mától fogva ifjúságunk előtt.

¹⁾ Paduára az 1866-ik évig hiányzanak az adatok.

„Hallom az ellenvetést: eltiltható-é a tanulmány? Sőt, hogy az iskolákban is megmarad a morál, meg a mindent magába ölelő bölcsészet. S aztán senki sem gátolja a theológiában való elmélyedést, kezeiteknél a biblia az egyházi atyák iratai, rendelkezésekre gazdag könyvtárak állanak. Ha pedig ezeken felül külön oskolára van szükségtek, nincs-é ott az egyház, kinek főfeladata épen a theologia tanításában áll?

„De ki nem veszi észre, hogy az ellenvetések a kétely eloszlatása helyett tölt marokkal ujat hintenek. Ki merné állítani például, hogy a bölcsészet minden embert ki fog elégiteni a theologia helyén s vegyük jól figyelembe, nem is valamely spekulatív, dogmatikus, de a pozitív theologia helyén? Ki nem tudná, hogy kevesen találják meg a bölcsészetben a hitnek ama nyugodtságát és szilárdságát, mely sok léleknek oly élénk s igazi szüksége, miként a testnek a táplálék.

„Egyedül az egyházra való bizása a theologia tanításának nem anyira okos önmérséklést mint inkább szégyenletes lemondást rejt magában az államra nézve. Tehát egy oly vallás melynek 18 százados történelme van, melynek ölen milliórdok éltek és haltak el, mely tejével vagyis tanításával táplált sokakat azok közül, kiknek szelleme az emberiség büszkesége, egy ily vallás dogmaival, moráljával, szertartásával és fegyelmi rendszerivel együtt egyszer mindenkorra kizáratnék az egyetemi tanok közül? Mi látnók, mi egyedül Európában elbukni ez ágát a tudományoknak s egyedül az egyházra bízati ápolásának, művelésének gondját, hogy olyan gyümölcsöket termeljen a milyen az egyháznak tetszik.

„Előttünk, uraim, ez fölötte fontos kérdés volt; nem eleghedheténk azok karába kik így szólnak: „Nem elég érdekes többé ez ügy; máskint gondolkodik immár a világ s a theologiai vitatkozások ideje lejárt.“

„Maga a parlament érezte egyébiránt e kérdés fontosságát, mikor a törvényjavaslat előleges tárgyalására bizottságot küldött ki, mely bizottságban az általánosságban négy kategóriába sorolható vélemény eltérés élénk kifejezésre talált.

„Az egyik vélemény ez volt. Az állam nem foglalkozik

a vallással, rá nem tartoznak dogmák, sem hívők, egyedül törvények és polgárok, különben sem látszik megegyezni az igazsággal, hogy a polgárok összeségének adója részben oly célokra fordíttassék, mely csak a többségnek érdeke, habár óriási többségé.

„Ez eszmék Franciaországból valók. Ott találták fel a nagyobb hatás kedvéért az ilyen kifejezést: „a tulajdon lopás“ „a törvény istentelen, a kormány istentelen.“ Olaszországban a merész szó még nem győzte le a jóérzékét. Magára az ellenvetésre a bizottság abban a véleményben volt, hogy nem szabad az állam és egyház különválasztásából e szélsőségs eredményeket vonni le. A vallásos érzelem oly mély és igaz sajátja az emberiségnek, hogy nem találunk példát a művelődés történelmében, melyszerint azt egy nemzet megtagadta volna. Ha mégis a düh és ittasság némely pillanatában meg lett volna is kísértve annak elvetése, föléledése annál dicsőségesebb lett. Másfelől ez általános, örök és hallhatatlan érzelem, tiszta valóságában nincs ellenkezésben az igazság, az erkölcs, a tökély célzataival, melyekben határozódik minden emberi, polgári társaság létoka. Sőt a vallást, ismétlem, hogy a maga tisztaságában, mindig s mindenütt úgy tekintették, mint hatalmas segédeszközt ama célokhoz való jutásban.

„Lehetséges-e tehát, hogy egy kormány, egy jó kormány méltó e névre, teljesen idegennek nyilatkoztassa magát ez érzelem iránt, hogy ne legyen ahhoz semmi köze s mi alatt kötelessége tudatában fáradozik a műveltség ügyében, fagyos részvétlenséggel kizárhatná felsőbb iskoláiból a tanulmány e legmagassabb tárgyát, a legfönségesebb problémákat?

„Egy második vélemény a következő alakot öltötte. Hogy a múlt időkben volt theologiai fakultás az állam egyetemén, a dolog természetéből folyt. Különféle egyezségek, konkordatumok folytán sokféle viszonya volt az államnak az egyházzal s ennek világi hatalmat is képviselő fejével. Ha egyébre nem tekintenénk is, csupán arra, hogy az állam érdeke követelte, hogy a püspökök erősebb befolyásától ment papság képeztessek ki az állami egyetemeken: a régi fakultások érthe-

tökké válnak. De most minden megváltozott. Mi hajtottuk végre s ebben dicsőségünket találjuk az állam és egyház különválasztását; konkordatumaink, más egyezségeink szellemi ügyekben nincsenek s nem is óhajtjuk, hogy legyenek az egyházzal, nem követeljük s hiába is követelnők a magunk számára a klérikusok nevelését, a püspökök meggátolhatnak s mint a példa mutatja, meg is gátolják az e nemü törekvéseket. Ki nem látná tehát, hogy az idők ily megváltozása mellett igen másodrangu okok hozhatók föl a theol. fakultások megtartására.

„Bizonyára ez okoskodás nem egészen libás, de nem is egészen igaz. A belőle vont következmények pedig a bizottság ítélete szerint — egyenes ellentétben állanak az okoskodás előfeltételeivel.

„Rendén van, hogy az állam nem akar bele avatkozni az egyház szellemi és kormányzati ügyeibe, de következik-e ebből, hogy az egész laikus világ tudni se akarjon rólok. Darabokra akarjuk tán tépni a keresztyénség e csudálatos egységét, mely klerust, laikust összefog, mely egységökből egyházat alkot. Visszaakarunk talán térni az ős theokraciák durva álláspontjára, melyekben a papi kaszt képezte az egyházat, míg a nép tudatlan nyáj volt, nem tudva vallásának dogmái és szertartásaiból többet, mint a menyit a papok babonás ridegsége szükségesnek vélt neki megtanítani.

A mi pedig a klerusnak nevelését és tanítását illeti, semmi esetre se akarja azt az állam egyedül maga végezni. Ha tanításának viszont a püspökök gátat vetnének, legyen tetszésök szerint, olyan lesz klérusok a minőt akarnak, a minőt megérdemelnek, a vallásnak mily előnyére, majd megmondja az idő. Különböben nem általános a püspökök tilalma, a jobbak közöttük nem osztoznak az állami theol. fakultások iránt nyilvánuló indulatosságban.

„Amint egy törvény határozná el, hogy többé pap ne kerüljön ki az universzitásból, ép ugy elhatározhatná egy másik törvény, hogy ne kerüljön ki orvos, jogász, technikus. Iparos, bankár, festő, szobrász ugy sem jö onnan ki; folytassuk, kit kellene még kizárnunk? Senkit. Az egyetem ajtajának bezárása van csupán hátra. Ha pedig a tudomány a tudományért.

a tanulmány a tanulmányért van ezen a világon, mi címet találhatunk a tudomány e legnemesebb, legeszményibb mondhatnók legemberibb ágának, a theologiának az egyetemből való kizárására ?

„Egy harmadik vélemény elfogadja a törvényjavaslat lényeges tartalmát, azonban jelentős módosítások mellett. Beleegyeznek ugyanis, hogy a theol. fakultások eltöröltessenek, azonban főbb tantárgyait a bölcsészetirodalom fakultásba kívánja áttenni. A törvényjavaslat csak a keleti nyelvek s az egyháztörténelemtől emlékezik meg; emez külön katedrát kívánna állítani emitt még a bibliai exegesisnek, a spekulatív dogmatikának és az összehasonlító mythológiának.

„Végül a negyedik, a bizottságban nagy hévvel támogatott vélemény azon elven alapszik, hogy az emberi tudnivalók egy ága sem zárható ki szégyen nélkül az olasz egyetemekből, annál kevésbé az annyira fontos s általános jelentőségű theologia. Hol bölcsészetről, történelemtől, tudományról értekeznek, lehetetlen nem szólni a vallásról, és maga a vallás is meghal, ha részt nem vesz egy nép értelmi fejlődésében s összhangba nem jő tudásának összeségével.

„Másfelől világos, hogy a theologiai fakultásokat jelen helyzetökben lehetetlen konzerválni legtöbb egyetemünkön. 1859 óta s még inkább 1863 óta, mikor a ház azon utasítást adta miniszterének, hogy a theologián üresedésbe jövő tanszékeket ne töltsse be, a fakultások haldoklásnak indultak. Eltávoztak a tanítványok s a kormány újabb tanári kinevezésektől tartózkodott. Az élet elszált belőlök, mint elszállna bármelyik fakultásból, melyben a tanulók többé nem lelhetnének semmi gyakorlati célt.

„Ily viszonyok közepette merült föl a kérdés: mit kell tennie a parlamentnek ?

„Bizonyára el kell törülni valamennyi mostani theologiai fakultást, de azért nem szabad megszüntetni minden theologiai tanítást, sőt az állam valamelyik nagyobb egyetemén saját s diszes helyet kell annak kijelölni. Annak meghatározását, hogy hány ilyen széke legyen a theologiának, hogy hány katedra

állittassék fel egy-egy fakultásban, egyszóval hogy miféle szabályzatok állapittassanak meg érette, mindezt a negyedik vélemény pártolói nem a bizottság feladatának tekintették, sőt még a parlamentének sem. Az cféle javaslatok megtétele s életbe léptetése a végrehajtó hatalom dolga. Neki van módjában szert tenni olyan információkra, melyek nélkül ily kuszált s nehéz kérdések sem föl tehetők sem meg nem oldhatók.

„Csak kettőt legyen szabad ezek közül kiemelnünk, a két legfontosabbat. Először a tanító személyzet megválasztását, kikre az új fakultás bizatnék, amelynek szükségkép különbözőnek kell lenni a régítől s méltónak egy a 19-ik század egyik nagy s művelt nemzetéhez.

„Másodikkal az alapítványok és testamentomi hagyatékok ügyét emeljük ki. Igaz, hogy az ősök akarata nem változhatatlan, örök törvénye az utódoknak, de azért holt betűk sem. Jól át kell az értéket vizsgálnunk, hogy értékök dolgában határozassunk. Minderről hallgat a miniszteri javaslat, melyet fölvenni a bizottságnak nem állt hatalmában.

Enyi visszásság között mit végezett az önök bizottsága? Azt végezte: minthogy a miniszterium többizben kötelezte magát egy oly törvényjavaslat benyújtására, mely az egyetem valamenyi ágát felölelvén általános reformokat tűz ki célul; minthogy e kötelezettség ujabban, mondhatni ünnepélyesen megerősített Róma és Pádna egyetemeinek parifikatioja alkalmából, a bizottság többsége minden elvi kérdést mellőzve a következő határozati javaslatot terjeszti a parlament elé: „Megegyezőleg az 1863. márc. 12-iki napirenddel a ház felfüggeszti az 1871. dec. 17-iki törvényjavaslat vitáját, melynek tárgyát a theologiai fakultás képezte s azt azon alkalomra halasztja, mikor a miniszter által ez évben előterjesztetni megígért az egyetemek rendezéséről szóló törvényjavaslatot tárgyalja. A bizottság e javaslása ellenében voltaképp csak egy kifogás tehető, gazdálkodási kifogás. A budgetet a theologiai fakultások 76 ezer lírával terhelik; azt mondhatná tehát valaki, hogy ha a theologiai fakultásokat eltöröltük 76 ezer lírát azonnal meg-

gazdálkodtunk, viszont ha a bizottság javaslatát fogadnók el semmit sem gazdálkodtunk meg.

E kifogás csak látszólagos. Világos ugyanis, hogy bár mit határozzunk, a folyó évben meggazdálkodásról szó sem lehet. A bizottság javaslata pedig annyiban egyetért a ház határozatával, hogy a következő 1873. nov. 1-ére szükségkép megtörténő parifikációjával a paduai egyetemnek, már az egyetemek általános rendezését be kell végezni. E szerint a bizottság a theol. kiadásokat csak egy évre hosszabbítja meg, s hogy a meggazdálkodás akkor sem fog 76 ezer lirára kiterjedni, azt mindenki tudja, és meggondolja, hogy egy intézmény megszüntetése az illető személyzet nyugdíjazása, vagy végkielégítésével jár. Azon 30—35 ezer lirányi valóságos meggazdálkodást pedig a bizottság nem tekintheté oly érvnek, melytől előterjesztett javaslatának a megmásítására birhatta volna.

(Folytatása következik).

Bokor József.

II.

„Három világnézet a halhatatlanságról“.

A budapesti egyházi lapok egyikének multévi 19-ik számában, a fentírott cím alatt jelent meg egy cikk. — Hogy ki írta? az kevésbé tartozik reánk. — Hogy miért írta? arról feleljen meg önmagának. Hogy a három világnézet közül a két elsőt, — a harmadik javára meglehetősen befeketíté, illetőleg nem híven adá, arról szándékozom pár szóval — jelen cikkemben — értekezni, — előre bocsátván, hogy hivatolt cikk íróját pár helyen „X“-nek fogom nevezni.

Azon kezdi, hogy Anglia királya, lovagjaival egykor azon tanakodott, valljon az új, t. i. keresztyén hitet elfogadják-e, vagy nem!? A kérdést egy lovag azzal döntötte el, hogy így szólt: Uram és parancsolóm! Megtörténik olykor, ha mi itt e

csarnokban a mely tűz körül ülünk, kint pedig a setét éjben vihar dühöng, hogy egy madárka amaz ajtón át ide repül, itt a tűz fényénél egy percig szárnyait megvilágítja, azután ismét a setét éjben eltűnik. — Mint ezen madárka megjelenése és eltűnése, olyan a mi életünk is. — Setétségből ered ez is, azután néhány percig fénylik és világít, míg végre ismét a sötétségben vész el. — Éj van mögöttünk, éj van előttünk. — Én tehát azt gondolom, hogy ha nekünk az új hit valami bizonyost tudna mondani a körülünk levő sötétségről, nevezetesen a halál utáni éjszakáról, akkor el kellene fogadnunk azt“.

A kérdés itt a hallhatatlanság kérdése; ezzel foglalkozik a vizsgálódás, mióta az ember öntudatra ébredt s gondolkozni tud. . . De képes-e valaki feleletet adni erre, képes-e valaki fellebbenteni ama függönyt, mely a halál birodalmát eltakarja szemeink elől? képes-e valaki megmondani, hogy ama függöny megett mi van?

Három is képes erre, mondja s három feleletet vesz fel ama fontos tárgyra. — Egyik a materialistáé, vagy a hitellenes tudomány képviselőjeé; a másik a positivistáé, vagy orthodox egyházé; a harmadik az idealistáé, vagy a szeretet Krisztus nélküli vallásáé.

Az első által kimutattatja, — hogy a világ-egyetemnek nincs fentje és alantja, nincs innenje és tulja, nincs ege és pokla, hogy nincs abban sehol oly tér, mely a világon túl volna, mert a világ egyetem a legszélső határokig anyagi és testi, szóval, hogy a föld egykor, milliónyi évek előtt, izzó gőzökből képződött, hogy az első élő lények iszapból vették eredetüket... férgekől származott a majom, s ebből az ember. Ennél-fogva, a materialistára a hallhatatlanság fogalma értelemmel sem bír, mert szerinte az ember, a majom, a férgek, és a mi egész földünk, milliónyi évek múlva ismét izzó gőzökké leendenek.

Előveszi aztán e szerencsétlen materialistát s elhurcolja egyetlen gyermeke, egyetlen leánya ravatalához. — „Igaz — mondja — hogy még e holttetemen is márvány szépség ömlik el; hogy az apa még a halálban is szereti gyermekét, mert a szeretetet még az istentagadó elme sem fojthatja el. — De hát

leánya-e még az apának a holttetem? — Óh neki nincs leánya, ami előtte fekszik: széthulló por: leánya elenyészett mint a harmat, a nap forró hevében, megsemmisült.“ — „Én is nem-sokára megsemmisülök“, mondatja az apával. — „Jaj nekem! miért is születtem? miért éltem, mire valók voltak vágyaim, reményeim, küzdelmeim és szenvedéseim!? E föld, ez egy nagy temető . . . A csillagok fejem felett, azok sem nyujtanak vigaszt, sem biztató reményt, mert csak siron inneni lét van, sironi lét nincs; csak test van, szellem nélkül, csak világ van Isten nélkül.“

A világrejtély ezen megfejtése sem az ész követeléseit, sem a szellem vágyait sem a szív szükségait nem elégíti ki; ez a kétségbeeséshez, az önmegsemmisítéshez vezet.

Természetesen! kereszttyén gondolkozóra, nem materialista, de nem is optimista emberre nézve sem az ész, sem a szív kívánalmait nem elégíti ki a világrejtélynek, a halhatatlanságnak ama megfejtése. Mert mi a világot nem pusztán anyagnak, az embert magát nem pusztán testnek tekintjük s egyáltalában nem bírjuk felfogni, hogy az az öntudatos, lelkes valami, amit embernek nevezünk, csak élettelen anyagoknak s a bennök öntudatlanul működő erőknek véletlen összetömörülése volna s halála sem lenne más, mint amaz anyagoknak és erőknek széthullása.

De az is kérdés, vajjon a világrejtélynek X ur által feltüntetett megfejtése kielégíti-e magát a materialistát, az az a hitellenes tudomány képviselőjét? Bizonyosan nem. — Mert hiszen e kép, mit róla ad, tökéletesen el van torzítva, össze van törve, meg van semmisítve, törpe ketkedővé ismereteiben bizalmatlanná silányítva; annyira, hogy abban bizony sem mi, sem egy materialista, valódi materialistára nem ismerne. Mert avagy nem silány valami-e az, ugy tüntetni fel valakit, mint a ki felnyitotta ugyan az emberiség szeméit, felnyitotta a világegyetem nagy tárházát; dicsekedve, korteskedve hirdeti felfedezéseit, keresve a párthiveket, kik utána indulva tisztán látóvá lesznek egy oly dologban, mi minden ember szeme előtt „világrejtély“. Önmaga azonban összeros-

kad, kétségbe esik, ha arra gondol, hogy eljő reá nézve is a szükséges vég, az öntudatlanul működött erők és anyagok összeomlása; kétségbeesetten felkiált: miért éltem, miért küzdöttem és reméltem, ha az enyészetet haladásában, az anyagot és erőt szétmállásában a tudománynak feltartóztatni nem lehet?!

Igen is, mi, kik hiszünk s azt mondjuk, hogy a világbölcsületnek s általában az anyagelvüiségnek a sirnál más vigasztalása nem lehet, mint az, hogy beismeri az enyészetet, mint a végmegsemmisülés törvényét, mi a kik a sirnál az Idvezítő ama szózatát halljak: „ne félj, én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz bennem, ha meghal is él az, és én feltámasztom őt az utolsó napon,“ — mi — mondom, — kik így gondolkozunk, felette silánynak tartanók magunkra nézve a materialisták végmegsemmisülést hirdető tanát. — De magára a materialistára, a hitellenes tudomány képviselőjére nem tudhatjuk, minő hatással van saját elmélete; megszüntette-é kétségeit, kielégíti-é vágyait, vagy nem? Ha elmélete, illetőleg a világrejtély ama fentebb vázolt megfejtése után nem tudja magát a halálos ágynál megnyugtatni, akkor nem volt igazi, akkor csak hitvány kételgő volt, kinek nézeteivel nem érdemes foglalkozni. — És ha saját elmélete kielégíté, ha a világrejtély ama megfejtésében megnyugvást talál; ha nincs több kívánni valója, mint csak az, amit e földi gözkörben elérni, kivinni lehet; ha megnyugszik abban, hogy a siron tul létel nincs, csak test van szellem nélkül, világ van isten nélkül: akkor önmagára nézve jól fejtette meg a világrejtélyt, akkor ő többé nem hitvány kételgő, hanem saját hite által boldoggá, nyugodttá, a halállal szemben emberré lehet, ha bár minket, vágyainkat és reményeinket kielégíteni képes nem vala; habár általunk kereszttyénnek nem tartatott is. Becsülésre méltóbb azon kereszttyénnél, kiről tudtuk, tudjuk, hogy a kereszttyénség hitágazatait lábbal taposta, kigunyolta, míg jól folytak napjai s megtért, gyáván tért meg akkor, midőn kopogtatott ajtaján a halál. — Nem — oh egyáltalában nem hoz dicsőséget reánk, hitelveinkre s általában véve siron tuli

jobb jövőnk — s a hallhatatlanság nagy dogmáját illető tanítványaira szentkönyvünknek, — egy ilyen egyéniség sem; mert épen azt látszik általa hirdetni, hogy a nagy rejtély föléli hitünket csak az utolsóktóli félelem s azon állapot fogadtathatja el velök, melyben már nincs többé helyén az ész s a szív.

Ha tehát az igazság és szeretet lelkét akarjuk követni, ugy a hitellenes tudománynak a világrejtélyről lehozott fejtegetése után azt kell mondanunk, helyesen többet nem is mondhatunk: forduljunk el a világrejtély ezen megoldásától, mert a halhatatlanság ezen megoldása sem a keresztyén ész követelményeit, sem a szellem vágyait, sem a szív szükségait ki nem elégíti, oly álláspont az, mely közönségessé sohasem lesz, sőt ne is legyen, mert akkor a keresztyénség vívmányai, a vallásos-erkölcsiség alapelvei menthetetlenül rombadőlnek, elenyésznek. — Keressünk hát más, megnyugtatóbb megoldást. — Lássuk mikép fejtette meg a világrejtélyt a másik alak?

A másik alak „világ-megvető, komor arcával“ az ugynevezett igaz hitű egyháznak képviselője. — Tehát világmegvető, komor arcú alak az az egyház, mely sem nem annyira optimista, hogy e világot tartsa mindennek, tehát pusztán e földi életet végecélnak; sem nem annyira pessimista, hogy megvettesse és pedig annyira megvettesse gyermekeivel az életet, hogy azokat éltük meggondolatlan kioltásáig fanatizálja. — Azon egyház az a világmegvető, komorarcú lény, mely magát a Krisztusénak mondja, mely a világiakba elmerült s isteni és emberi törvényektől eltántorodó elesett emberekhez is a szeretet hívogató szavait intézi; a kegyelem, a megbocsátás evangyéliumát terjeszti ki mindazokra, kik hisznek azon Istenségben, ki e világot haromságában teremtetten, megváltotta és igazgatja.

De hallgassuk magát e komor arcú lényt. — Világmegvető, komoly arccal, egy halmaz ódon könyve mutatva szól:

„E könyvekben a világrejtély meg van oldva. — A mindenség központjában áll a föld. — A föld felett domborodik az ég szilárd boltozata, mely mögött örök világosságtól körülvéve az Isten trónol, körülte pedig a jó angyalok, a megváltott lelkekkel együtt örök dicséreteket zengenek. — A föld alatt terül el a pokol, hol az ördög setéségben él és uralkodik az elesett angyalokkal s ahol az elkárhozott lelkek vétkeikért örök kínokkal gyötörtetnek. — Az ég és pokol között van a föld, ahol az ember él. — Az ember lelke hol az Istentől, hol az ördögtől vonzódik. — A föld felülete a küzdőtér, hol az Isten harcol a sátánnal az emberek lelkeiért. — Mindketten kiküldik angyalaikat, amaz a jókat, emez a gonoszokat, hogy az embereket meghódítsák birodalmuk számára. Ha az ember az ördög csábításainak enged, s bűnbe esik, akkor az Isten haragos átkától sújtva a pokolra száll alá.“

Ez volna tehát a világrejtély azon megoldása, melyet az igazhitű egyház ad, s melyet még ma is tanít! Hogy honnan vette hozzá az adatokat, nem tudom! Amnyi bizonyos, hogy sem a bibliából sem az igazhitű egyház *symbolicus* könyveiből nem vehette, mert azokban ilyen, vagy csak ennyit találni nem lehet. — A megfejtésből tehát kihagyatott mindaz, mi a megfejtő alakot s a megoldást kivetköztethette volna világmegvető, komor valójából.

De hát hiába! mikor valami irány érdekébe korteskedni kell, akkor nem igen szokás keresni, tekintetbe venni az igazságot.

Ha valaki tőlünk kérdené s azt akarnánk kifejezni: hogyan fejtettük meg magunkra nézve a világrejtélyt? álláspontunkat egyszerűen ezen technikus terminussal élve tüntetnők fel: *Kálvinistásan*. — De teendők nem ez, sőt ha ez volna is, még akkor sem úgy fejtenők ki Kálvinistás nézetünket, hogy miatta ócsároljuk vagy éppen megeseonkítsuk akár a hitellenes tudomány, akár a szeretet vállalásának tételeit, — mint azt X ur cselekedte.

Ő a fentebbi megfejtés után ezt teszi: „Igy oldotta meg az ugynevezett igazhitű egyház a világrejtélyt. — Megvagy-é

elégedve ezen megoldással? Nyujt-e szivednek vigaszt, nyugalmat?”

Bizonyosan nem, mert az a megfejtése a világrejtélynek nem az igazhitű egyházé s ha úgy, amint adva van — volna a dolog, nem csudálnók, hogy mindenki elszomorodva fordulna el az igazhitű egyház ridegségétől.

Csak is az nyujt vigaszt, az ad nyugalmat, hogy a dolog egyáltalában nem úgy áll. — Lehet hogy volt valaha, talán még a Krisztus születése előtt oly embercsoport, mely a világrejtélyt úgy fejtette meg, mint X ur; de Krisztus után nem ismerünk igazhitű egyházat, mely a halhatatlanságot épen és egyenesen a kárhozatban fejtette volna meg.

Még azon esetre is, ha a tudománynak földünknek a nagyvilágegyetemhez viszonyát illető vivmányait mellőzzük, az igazhitű egyház halhatatlanság tanát így kell előadnunk.

A könyvek könyve — a bibliában, a világrejtély meg van oldva. — Tudjátok meg, hogy reánk emberekre nézve, a mindenség központja nem más mint a föld. A föld felett domborodik az ég, ott örök világosságtól körülvéve — a keresztység kegyelme s, de egyszersmind igazságos istene trónol, jobbán az emberiség megváltójával, az ur Jézus Krisztussal, körében a megváltott lelkek, az angyalokkal együtt örök dicséreteket zengenek, (ó testamentomi értelemben) a föld alatt terül el a pokol, hol az ördög, a sátán élt, az elesett lelkekkel. Az ég és pokol — vagy a jó és rossz között ingadozik az ember. — A föld felülete a küzdter, a küzdelem határa: a bölcső és koporsó. — E két pont között kell megharcolnia az embernek az élet nagy harcát, s ha a szent lélek jóra, szépre serkentő szózatát figyelembe nem véve, elesett bűneiben megátalkodottan megmarad, akkor istennek mint az emberiség bírójának ítéletétől sujtatva poklokra száll, az az elveszi bűneinek kiérdemelt büntetését. — De ha az ily elesett (itt nem hitellenest, vagy volt materialistát értünk) felkél s bűneit beismeri, tetteit megbánja; ha szent elhatározással fordul ahoz, ki istennek jobbán ül, s hit által felemeltetve oly fedhetetlen életet él, mint élt az, ki az emberi nem

megváltására s példányképeül e földre bocsáttatott: akkor a kegyelmes isten, a keresztyének irgalmas atyja, az ő szent fiának a Jézus Krisztusnak érdeméért, bár elkövetett bűnei megbocsátását nem érdemelné, tehát érdeme felett, kegyelmébe fogadja s részesíti a halhatatlanság, az örökélet örömeiben.

Nem tudom, elég híven adtam-e vissza az igazhitű egyház nézetet, de azt mindenkinek, még a moderneknek is be kell ismerniök, hogy az igazhitű egyház létele a Krisztus tanon, halhatatlanságróli nézete pedig egészen a Krisztus váltáság munkáján nyugszik.

Az igazhitű egyház élő, személyes istenről tanít. — Nem szorítja ki a világból, nem zárja belé a világba, hirdeti mindenütt jelenvalóságát. — Tanítja, hogy az az élő személyes Istenség, mint az erkölcsi világrend alkotója s fentartója, szigorú bíró, bírói székét az ember lelkiismeretében is felállítja, de tanítja egyszersmind, hogy az az élő és személyes Istenség atyja az emberiségnek, mégpedig oly szerető édesatyja, ki bír a megbocsátás, az az, az irgalom és kegyelem tulajdonával.

Midőn tehát az ugynevezett igazhitű egyház halhatatlanság tanáról szólnunk s ugyanakkor a váltáság munkájáról meg sem emlékezünk, istenünk mindenütt jelenvalóságáról, irgalmas voltáról mit sem tudunk, hanem azt a világból ki, az égbe zárjuk: megbeszéljük az embernek az ördöggel való harcát, de arra nem emlékszünk vissza, hogy a megváltó, a keresztyén tan szerint a pokolbeli elesett lelkeket megváltván, azok többé az embernek nem árthatnak, sőt mi több, feltesszük, hogy a keresztyénség istene oly gyenge, hogy gyermekeinek részére megnyerésében az ördög által legyőzethetik s mondókánk befejezéseül odazúditjuk: az egyház tana átok, halhatatlansága: gyötrellem, istene: bosszuálló szellem, de hozzá nem tesszük, hogy csak a megátalkodott bűnösök irányában: bizony mondom, az igazság nyelvét harapjuk el, áltatunk, hamisítunk, — egy Krisztusról nevezett keresztyén

egyházat, istenét, tanát támadunk meg egyenesen a ferdités alapján.

És bár ez így van, hogy az igazhitű egyház halhatatlanság tanát X ur megcsonkítva adta: mégis így szól: jöjj velem, nézd meg azt az embert, aki ezen megoldásnál megállapodott. Ott ül gyermekének, eltévelyedett fiának betegágya mellett, ki életerejét vad tivornyák között és a ledérség ölében fecsértélte el. A halál lassu, de biztos léptekkel közeleg. — A beteg nehéz szakadozott lélekezete mutatja, hogy itt az élet és a halál, utolsó tusáját vivja. — Az elszomorodott apa rátekinthet ez arcra, mely egykor úgy ragyogott az ifjui tüztől, úgy hasonlított az atyára, s amely most annyira el van torzítva, meg van bélyegezve és gyalázva a kicsapongás következtében, hogy nem lehet többé felismerni az apa képmását. — Az apa nehéz szivvel látja a fénytelen, bágyadt szemeket megmerevedni, elhomályosodni, a gyenge életet sohajszerűen eltünni. — Emlékezete átfutja a multat. — Visszagondol a bölcsőre, melyet egykor fia születésnapjára oly nagy örömmel vásárolt, a kicsiny ruhákra, melyeket az érkező számára készített a reményekre, melyeket fölöle ápolt. . . . És most?! . . .

Az ember szive csakugyan feljajdul, lehetetlen a részvét pár könyével nem adóznunk a szülei sziv mély fájdalomának, melyet épen a gyermek idéz elő, kiméletlen kezekkel s hálátlanul azoe apai szivben, mely érette élt, érette munkált és szeretett. — De mig részvéttel fordulunk az apához, addig hidegen, a megvetés bizonyos nemével fordulunk el az egyéntől, ki képes feltenni az oly meleg, s a halálos ágy láttára, oly keservesen csalódott szülei szivről, — képes mondom — feltenni azt, hogy gyermekét elítélje, örök gyötrellem s kárhözatra méltónak tekintse. Nem, nem és ezerszer nem. — Egy apa saját itéletét fogalmazná meg, ki szerencsétlenül nevelt gyermekének ravatala, vagy halálos ágya mellett képes volna így szólni vagy gondolkozni: fiam a kárhözatnak esett áldozatul!

X ur pedig így tesz vele. — „Most fiát a kárhözatnak látja áldozatul esni. — Keservében az egyházhoz fordul, tőle

kérvén vigaszt és megnyugtatót. — De az neki oly tüzről beszél, mely soha el nem alszik, oly féregről, mely soha meg nem hal, az egyház elébe festi a pokol kinjait, melyek örökké tartanak.“

Hogy így szól az egyház azokhoz, kik elhajlottak az erény ösvényéről, így festi le azok jövőjét a siron tuli életben, kik életökben a teljes hitetlenségről tettek tanu bizonytságot, így szól azokhoz; kik szakítottak az isteni és társadalmi törvényekkel: ez való. — De mikor teszi ezt? avagy nem akkor-é, midőn már feltárta a menny, — szem nem látott, fül nem hallott — boldogságát, nem azoknak mondja-é, kik bár hallották a szózatot: jöjjetek én hozzám!, hallották a megtérésre serkentő igéket, de szívöket megkeményítve élnek tovább is emberhez nem illő életet. Igen is, méltó hogy a bűnös bűnhődjék; amint méltó hogy a jó jutalmát vegye. — De a kegyelem Istennél van. — Ő nem örül, nem örülhet a bűnös elvesztén. — Épen ennél fogva, az egyház sem amaz elrémítő szavakkal fordul, a laza nevelés miatt fiát oly gyászosan elvesztő apához: isten az elesett bűnös előtt bezárja a mennynek ajtaját, tehát fiad kárhozatra ment; hanem így: légy megvigasztalódva szerencsétlen apa! Az a bölcs istenség, ki kézen fogva vezérli gyermekeit, az, aki megengedte, hogy te és gyermeked a vágyak és csalódások útján e sirhoz jussatok: nem csak bünt büntető haragos isten, hanem egyszer s mindenkorra kegyelmes atya is. — Gondolj a Golgotán elvérzett Megváltóra, ki azt mondta egykor: bizzál fiam, megbocsáttatnak a te vétkeid; gondolj arra, ki azt mondá: atyám! akarom, hogy akiket nekem adtál, azok velem legyenek. — Gondolj az isteni végzetetlen kegyelemre, melyben korán sirjába tért szerencsétlen gyermekednek is része leend a Jézusért. — Ott, a kegyelemben való viszontalálkozásig Isten veled!

Igen! az igazhitű egyház, az a komor arcú, világmegvető orthodox egyház, szelleméhez hiven, így vigasztal a halálban, így fejti meg a nagy világrejtélyt, a halhatatlanságot. — Az igazhitű egyház halhatatlanságróli tana, ezen, az erkölcsi világrend létalapját feltételező kitétlen határozódik

meg: igazságszolgáltatás! A nagy igazságszolgáltatáshoz vezér a hit, hit abban, kit az atya az emberi nem megváltására elbocsátott; segéd a minden akadályon győzedelmeskedő remény és szeretet.

Hogy az igazhitű egyház ignorálná a milakó helyünknek a földnek, a roppant világ egyetemhezi viszonyára nézve eddig elért tudományos felfedezéseket, az nem való. — Az eget nem tartja szilárd boltozatnak, a földet, nem a világegyetem központjának. De azt, hogy férgékből állott volna elő a majom, majomból az ember: ezt már tagadja, nem fogadja el. — Söt csudálatos — még a materialistával is képes egy ponton összehasonlalkozni, amennyiben hirdeti, hogy egykor a világnak vége lesz; csak hogy míg az ott, a világ végén a semmit, addig ez az ítéletet várja. — Igaz nem azt mondja, hogy a mint gőzökből lettek, úgy gőzökké lesznek, hanem azt, hogy az eget fentartó oszlopok megrendülnek, az eget nagy csikorgással elmúlnak, a föld pedig megég és lesz ítélet.

És ha így áll a dolog, miután csakugyan így áll az, kérdem: mi marad fen a szeretett vallásának javára?

Mert a harmadik alak nem más, mint a szeretet vallásának képviselője, egy „fehérmezbe öltözött, boldogan mosolygó és megelégedő arcú lény“.

A hitellenes tudomány derítette fel, hogy a roppant mindenségben nem egyedül a föld az, melynek hozzánk hasonló, öntudatos lakói lehetnek, mert számtalan csillag bir földünkéhez hasonló gözkörrel. Az mondotta ki, hogy földünk a mindenségnek nem központja, hogy a föld nem álló, haem bolygó világtest, s ennél fogva amit ma égboltozatnak nézünk nem egyéb, mint levegőnk kékszinben játszó láthatára. — Szóval „tagadja a fentet és alantat, innt és tult, a helyi eget és poklot“.

A hitellenes tudományyal szemben az igazhitű egyház tagadja, hogy a föld, már amiatt, mert nem központja a mindenségnek, egyenesen és pusztán csak anyagi és testi volna, hirdet fentet és alantat, ohajtozik minden égi az az salaktalan

után; puhatol a pokol, az az, a bünökérti szenvedés helye után a földet nem nevezte bolygónak, azon időben kivált — mikor még a föld bolygóiságáról senki sem tudott semmit s így bizony állithatá, hogy a föld a mindenség központja. — Ma azonban már csak a roszakarat foghatja rá az orthodoxiára, hogy az a földet álló tömegnek, s a világrendszer központjának tartja, — bár azt mindenesetre mondhatja ma is, hogy az emberre nézve csakugyan a föld az a központ, melyről és a melyen földi munkásságának kezdődni és végződni kell.

A hitellenes tudomány azon állítását, hogy a világ a leg szélsőbb határokig anyagi és testi volna, határozottan tagadja, állítja pedig, hogy a világtörténetei nem az anyag s abban öntudatlanul működő erőkől származnak. — A világban rendet, tehát szellemet; a természeti erők egymásra hatásában összefüggést keres és lát s okról okra emelkedve, a teremtőhöz jut, kit a Jézus Krisztusban atyjának, bölcs, gondos vezérének, igazságos, de egyszersmind irgalmas és kegyelmes égi atyjának ismer. —

A hitellenes tudomány azt mondja; férgemből származott a majom, majomból az ember. Az igazhitű egyház kiemelni igyekszik a föld legnemesebb teremtményét az embert, az állatiasságból; tanítja, hogy isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette, tehát oly lénynyé, kiben öntudatos szellem lakozik; ki nem pusztán testi, hanem lélekkel is bír, mely az isten képére és hasonlatosságára teremtett. — Teremtője nem az öntudatlan anyag, mert akkor nem lehetne öntudatos valóság; tetteinek irányadója sem lehet az anyag, mert ha az volna, vágyaiban csak a földiségre irányozná figyelmét, akarátában meg volna kötve a testiség által. — Mind az, ami benne a szó nemes értelmében véve ember, az istenségnek, a teremtőnek képmása.

A hitellenes tudomány azt mondja, hogy csak sironinnyi lét van, sironinnyi lét nincs, tehát, hogy az ember élete egyenesen csak a bölcsőtől a koporsóig terjed s ott örökre vége van. Ellenkezőleg az igazhitű egyház; ez azt mondja, a földi lét előkészítője a mennyeknek; az ember életének nincs vége a

sírnál, sőt ott következik reá a valódi élet, ott vár reá az igazságszolgáltatás. — Ha jó volt; ha volt hite abban, ki az emberiség megváltására jött, ha életét annak élete szerint rendezé, ha soha sem felejtkezett el arról, hogy ő magasabb rendeltetésű ember: akkor ott vár reá az örök boldogság; ellenkező esetben pedig ott vár reá a büntetés.

Hogy a világ rejtély ezen megoldása, melyszerint a halhatatlanság a jók jutalmazása s a gonoszok büntetésében áll, nem volna képes kielégíteni minden romlatlan szívet és elmét azt elhinni nem bírom. — Elhiszem, hogy a félmaterialista, félidealista nehezen barátkozik meg velem; hogy a ki végecélnak tekintette testi vágyainak kielégítését, anélkül, hogy figyelemmel lett volna a lélek életének kívánalmaira, az egy kicsit gondolkozóba esik teste által rabul ejtett lelkének jövője felett; de hogy ezt is igazságérzettel tegye, hogy ne tartsa helyesnek azt, hogy nagyobb jutalékot kap a lelki boldogságból az, ki lelkileg élt, kevesebbet vagy éppen büntetést az, ki nem mint ember élt: ezt elhinni nem bírom.

Pedig van ilyen is. — Mutatja az úgy nevezett „szeretet vallásának képviselője,“ ki valóban fél materialista, fél idealista. — Nagy hangon eképen kezdi a világrejtély megfejtését: „Barátim a tudománynak igaza van ha azt mondja, hogy a világ egyetem a legszélsőbb határokig anyagi és testi; ha a világegyetemben összefüggő egészet lát.“

Ime tehát a szeretetvallásának képviselője itt materialista. — Ugylátszik azonban, hogy állításától maga is megijedt, s hamar megbánja, hogy a hitellenes tudománynak igazat adott arra nézve, hogy a világegyetem a legszélsőbb határokig anyagi és testi. — Mert már a másik sorban azt mondja: „De nincs igaza, ha a világban csak anyagot lát és a világi történeteket csak az anyag s az abban működő erőkből származtatja. — Én a világban rendet, a természeti törvényekben örök bölcsességet látok . . . Én a természetben természet felettit, az anyagban szellemet, az öntudatlanban öntudatot, a mulandóban örökkévalót, én a világban Istent látok, kit atyámnak nevezek. — Én az emberben is öntudatos

szellemet, vágyat . . . akaratot s szeretetet látok. — Ez öntudat, e vágy, ez akarat és szeretet én bennem a végtelen és örökkévaló szellemnek kifolyása, (tehát nem isten! s kifolyása, s nem az hogy teremtménye?!), „az örökkévalóságnak szikrája“ (tehát nem az ö k é p é nek és hasonlatosságának“ mása). — És a világszellem nem hagyja a belőle kipattant szikrát a föld porában elveszni, hanem miként a napsugarait, megőrzi, összegyűjti s önmagához visszavonja azokat.

Mintha azt mondotta volna: aztán, ha eljő a halál, vagy megosztás, akkor a test a földre tér, hogy legyen azzá, miből vétetett, a lélek pedig istenhez, ki adta volt azt. — És mégis úgy tetszik mintha nem ezt, vagy legalább nem ennyit, hanem sokkal kevesebbet mondott volna, olyan valamit, minek még hijja van, hijja az, ami a léleknek a „visszavonás“ utáni helyzetét, — viszonyát fejezné ki, mint az orthodox világnézetben ezen egyetlen szó: igazság szolgáltatás. — Ez öntudatos lételt fejez ki, a visszavonás pedig csak azt, hogy elment oda, hol az örökkévalóság tengerében minden összefoly.

Megkérdi azért, hogy a világrejtély eme megfejtése kielégíti-é a szívet? (az elmét itt nincs szükség kérdeni, mint az igazhitűek és hitelleneseknél). — Megfelel rá maga: Igen! Én pedig azt mondom: nem. — Nem elégíti ki sem az elmét; sem a szívet, mert a kettőnek teljes öszhangzó működését, az erkölcsi világ rendet fenyegeti felforgatással. — Ugyanis, a rejtély megfejtője csak azt veszi fel, hogy azon szikrát, mely az örökkévalóságnak kifolyása, a világszellem, mint sajátját megőrzi, összegyűjti, visszavonja önmagához; — de hogy ott aztán mit csinál vele? visszafolyatja önmagába, vagy ismét elajándékozza egy a világ valamely más táján levő élettelen anyagnak: ezt nem fejt meg, erről mélyen hallgat. — De még ez hagyján, mert azt sem mondja meg, hogy akkor, midőn a lélek, vagy szellem, vagy az örökkévalóság szikrája nem tüntette fel, hogy ő szellem, nem tüntette fel, hogy a benne rejlő vágy, akarat, szeretet, valóban szellemes vágy, akarat és szeretet

volt: akkor mi történik? Azt tudjuk, hogy az öntudat az öntudatos szellem, a vágy, melyet semmi földi ki nem elégít, s az akarat, mely a test ösztönein uralkodik, az az erő, melybe s melynek munkája által az önfeláldozó szeretet megszenteltetik. — De hát a hol az öntudat eszméletlen, ahol a vágy és akarat elmerül a földiségben, ahol a szeretet nemtelen? Hogy a szellemes ember lábbal tapodhat isteni és emberi törvényt, hogy vágyai miatt lerombolhatja mindazt, mi szép és jó, hogy akarata a test kicsapongásai miatt lenyügöztethetik, s többé nem akarat, hanem a test szolgája, hogy lehet szeretetlen, gyűlölködő, csaló, irigy; rosszat rosza, bünt bünre halmozhat, egyszóval hogy a szellemes ember tüntetheti fel magát olyannak, hogy inkább az állattal, mint vele lenni, sőt inkább nem lenni, mint vele élni — szeretnénk; hogy a szellemes ember lehet a társadalom fekélye, az emberiség átka, szóval hogy berutithatja Istennek képmását magán s a világszellemről kipattant szikrát porral, sárral feketitheti: mind erről nem is szól semmit.

Ugy látszik szüksége sincs reá. — Hiszen felvett egyénisége, ki a szeretet vallása által felfejtett megoldást fogadta el, oly ideál szabad, salaktalan s tiszta lény, ki a rosztól fogalommal nem is bir, ki ennél fogva büntelen. — Oly lény, kinek markában van a kegyelem, mert a szeretet vallásának képviselője az ő benne is rejlő szellem szikrát, a világszellem által vissza illamoztatja; ki oly kiváltságos helyzetet foglalt el az emberi társadalomban, hogy soha semmi kellemetlenséget sem nem okozott, sem nem szenvedett; hogy soha semmi bántódással vagy bántatással nem illetett vagy illetett ő maga mást, hogy soha semmi igaztalanságot, visszást, ki egyenlítésre valót nem érzett, nem látott, nem tapasztalt sem önmagán, sem másokon. — Neki nincs szüksége igazságszolgáltatásra, nincs igénye a jutalmazásra, nem ismer magában büntetésre méltót, öntudattal lenni sem kíván a korporsón tul, csak azt várja, hogy a világszellem, azon belőle kipattant szikrát, mely eddig őt szellemesíté: vonja vissza önmagába. — Ezzel ő megelégszik teljesen. — Többet éppen

nem kíván, nem kívánja azt sem, hogy ezen sejtése pozitívnak tartassék, de azt sem, hogy valami pozitív dologgal erősíttessék.

De térjünk vissza a dolog elejére, oda, honnan a három világnézet felvételében kiindulánk. — Láttuk az angolok töprengését, láttuk, hogy e nép az újhitnek, a keresztyénségnek el, vagy el nem fogadását attól tette függővé: valjon tud-e az az új hit valami bizonyosat mondani a halál utáni éjszakáról.

Tegyük fel, mintha a tudomány, illetőleg a keresztyénség már akkor is ismerte volna ugy a hitellenes tagadást, mint az orthodoxyát és szeretet vallását s azon egyéniség is, ki az angolokhoz először vitte a keresztyénséget, így szólott volna: itt van ama sötétségről három világnézet; egyik materialista, másik positivista, harmadik idealista; mit gondolhatunk? valjon az angolok ezen eljárás után mit tettek volna? Elfogadták volna a szeretet vallásának hamis színben feltüntetett világnézetét? Én kétlem.

Lehet, hogy örökre visszariadtak volna azon egyéniség világnézetétől, ki a halálban az embert vágyaival és reményeivel együtt örök sirba temeti; — ki a megsemmisülés fanát hirdetve, azt mondotta volna nekik: nincsen sem ég, sem pokol, élet is csak a siron innen van, tul rajta rátok végmegsemmisülés vár . . . Lehet hogy gondolkozóba estek volna az igazhitű egyház azon positivumai előtt, melyekben a bűn büntetése tárult volna szemek elé, sőt visszaborzadtak volna a bosszuálló isten, az átoktan s gyötrelmi halhatatlanságtól, de ez csak egyelőre, csak addig történhetett volna, míg egy, az igazhitű egyház iránt igazságosa b b igehirdető ment volna hozzájuk. — Akkor aztán, nagyon valószínű, hogy szánsalommal fordultak volna el ama képmutató farizeustól, ki a halhatatlanság jogát arrogálja magának, mint olyan, ki büntelen volt s a kegyelemre semmi szüksége nincs; és fordultak volna az igazhitűek igaz s nem bosszuálló bírójához, ki nem csak az igazakat jutalmazza meg, hanem bűnösöket is megbünteti.

Igen! a halhatatlanságot a legkielégítőbben az igazhitű egyház fejtette meg. — Ez vette tekintetbe Krisztusának tanításai alapján a világot, a maga reális helyzetében, felfogván a bűnösséget s büntelen ártatlanságot egyformán. — Azon szellemből kifolyólag, melylyel az istenséget mint igaz bírót s kegyelmes atyát fogta fel: hirdeti a halhatatlanságban az igazságszolgáltatást, az igazságszolgáltatásban a jók jutalmazását, a bűnösök büntetését. — Így tehát a halhatatlanságban öntudatos életet feltételez s ez öntudatos élet feltételezése oly világosság, melylyel meg nem barátkozni öntudatos embernek, teljesen lehetetlen.

Ha előnyök mérlegeléséről volna szó, bátran mondhatnánk, hogy az igazhitű egyháznak feltétlenül érdeme az, hogy a világrejtély megfejtésénél nem csak a jókra, hanem azokra is tekintett, kik emberi hivatásuknak nem mindig s nem mindenben feleltek meg. S magok azok, kik az által, hogy nem feleltek meg hivatásuknak, az az épen igaztalanságot követték el s így a halhatatlanságot magokra nézve „gyötrelem“ kilátásává tevék, magok azok is bírhatnak annyi igazság érzettel, hogy elismerjék, miszerint a büntetés méltán fogja őket követni.

Bizony a ki olvasta Zakeus történetét, aki tudja, hogy sokan vannak még ma is Zakeuséhoz hasonló helyzetben; aki érzi, mily kibeszélhetlen vigaszt foglalnak magukban az Idvezítőnek e szavai: nem jöttem azokhoz, kiknek nincsen szükségök orvosra; s azon szavai: nagyobb öröm van mennyben egy megtért bűnösön, mintsem kilenevenkilenc igazakon, kik nem szükölködnek megtérés nélkül; aki emberileg érző szívvel látja az eltapodtatást s várja a kiegyenlítést; aki szerető szívvel tekint még a nyomorult gonosztevőre is, kit az erkölcsi halálban elveszítettnek vél, aki saját meggyőződéséhez erősítőül, meleg kebelvel fogadja azon reménysugárt, azon positivumot, mely feléje a Krisztus evangyéliumából, a halhatatlanságra vonatkozólag tündököl: az bizonyosan örömelebb fordul az igazhitű egyház halhatatlanság tanához, de azon igaz hitű egyházéhoz, mely, nem mint X ur ráfogni szeretné, —

bosszuálló szellemről, hanem a kegyelem Istenéről tanít; melynek tana nem átok, hanem vigasztalás még a bűnösökhez is halhatatlansága csak azokra gyötrelem, kik megtagadták önmagokban mind azt, mi az embert emberré teszi, akik bemocskolták önmagukban s önmagukon azt a szikrát, mely bennük örökkévalóság kifolyása volt ugyan, de ami többé nem érdemelheti meg azt sem, hogy az örökkévaló, világszellem megőrizze, összegyűjtse s önmagába ismét visszazívja, hanem azt, hogy büntetését elvegye.

És kérdés, vajon az a mosolygó alak miként fejtette volna meg a világrejtélyt azon esetben, ha alakjával nem mondathatja el: „jóságos isten! ismerlek tégedet, hisz szerencse s szerencsétlenségemben éreztem titokteljes hatalmadnak jóságát;“ ha nem mondathatja el: „kötelességemet mindenkor teljesítettem; az öntudat vezérelt, hogy vágyaimat a földiekről az égiekre emeljem, hogy erős akarattal uralkodjam a testiség felett; a szeretet vezérelt s önfeláldozással is szolgáltam a közügyet, felkaroltam minden jót s nemest, békében éltem embertársaim s főleg önmagammal.“ — Ha mondom az az alak az utolsó pillanatban nem szólhatott volna így, ha tekintete a kárhozat vigyorgása, szava a szeretetlenség káromló dühöngése lett volna; ha nevének hóhéra, gyermekének rossz szelleme, az emberiségnek átka lett volna; ha minden szava isten-káromlás, minden tette istentagadás, minden gondolata istengyilkolás lett volna?? . . .

Gondoljunk magunknak egy ilyen alakot is; gondoljuk el, hogy él ilyen ma is, mint élt az a kettő, kik az Ur keresztje mellett jobb és balfelől megfeszítettetek; de gondoljuk el azt is, hogy egy ilyen ember is magába tért s volt életének egy tiszta, kétségbeeséstől nem gyötört pillanata, vajon minő szavak illettek volna ennek ajkaira, hogy lett volna e torzszülöttnél kiegyenlítő az eszmény, miként vigasztalhatta volna magát a szeretet vallásának halhatatlanság tanával, s miként vigasztalta s elégítette volna ki a szeretet vallása is, de úgy, hogy azért az erkölcsi világrend ne szenvedjen?! Materiális-tává csak nem teheti; az igazhitű egyház feltüntetett tanához

nem utasíthatja, mert annak tana csak átkot, borzalmat ígér neki; a szeretet vallásától pedig a szerencsétlen maga fordul el, mert hisz annak tana sem fordul ö hozzára?!

Avagy azt mondja talán X: „nekünk ilyen emberünk nincs! A szeretet vallásának hive nem jut börtönfenekére sem; a szeretet vallásának hive mind tökéletes ember s elmondhatja magáról: „hálát adok neked Isten! hogy nem vagyok olyan“.

De hát, ha mégis, valahogy s valahol megtörténnék, hogy börtönfenekre jutna egy hive, mint azok, ott túl a tengeren, kik tavalyi szemléjük szerint orthodox papot kivántak; mit tenne a szeretet vallása? megtagadná, magára hagyná, vagy éppen szeretettel ráfogná, hogy orthodox?

Nem folytatom tovább. — Talán méltatlan lennék. — Csak azt ajánlom önöknek X ur — odaát — hogy legyenek egy kicsikét igazságosabbak.

Zsigmond Sándor.

III.

A helvét reformált egyházak mostani alkotmánya.

(Vége.)

XIII. W a d t k á n t o n.

Legfőbb hatóság a zsinat, amelybe minden egyes megye vagy választókerület, három évre választott 3 lelkészi s 6 világi követet küld, zsinati tagok még a rendes hittanárok s három követ az államtanács részéről. A zsinatnak minden esztendőben van egy rendes, de lehet több rendkívüli ülése is. Ezen ülések rendszerint nyilvánosak, de ha a többség kívánja, titkosak. Egyik zsinattól a másikig egy zsinati bizottság kormányoz, melynek 3 lelkészi s négy világi tagja van, ideértve a zsinati elnököt is.

Az egyházmegyei tanácsot alkotják az egyes gyülekezetek lelkészei s még kétanyi küldöttei az egyes egyházközségi tanácsok vagy presbyteriumok kebeléből; — akik mind három évre választatnak.

bosszuálló szellemről, hanem a kegyelem Istenéről tanít; melynek tana nem átok, hanem vigasztalás még a bűnösökhez is hallhatatlansága csak azokra gyötrelem, kik megtagadták önmagokban mind azt, mi az embert emberré teszi, akik bemocskolták önmagukban s önmagukon azt a szikrát, mely bennük örökkévalóság kifolyása volt ugyan, de ami többé nem érdemelheti meg azt sem, hogy az örökkévaló, világszellem megőrizze, összegyűjtse s önmagába ismét visszaszívja, hanem azt, hogy büntetését elvegye.

És kérdés, vajon az a mosolygó alak miként fejtette volna meg a világrejtélyt azon esetben, ha alakjával nem mondathatja el: „jóságos isten! ismerlek tégedet, hisz szerencse s szerencsétlenségemben éreztem titokteljes hatalmadnak jóságát;“ ha nem mondathatja el: „kötelességemet mindenkor teljesítettem; az öntudat vezérelt, hogy vágyaimat a földiekről az égiekre emeljem, hogy erős akarattal uralkodjam a testiség felett; a szeretet vezérelt s önfeláldozással is szolgáltam a közügyet, felkaroltam minden jót s nemest, békében éltem embertársaim s főleg önmagammal.“ — Ha mondom az az alak az utolsó pillanatban nem szólhatott volna így, ha tekintete a kárhozat vigyorgása, szava a szeretetlenség káromló dühöngése lett volna; ha nejjének hóhéra, gyermekének rossz szelleme, az emberiségnek átka lett volna; ha minden szava isten-káromlás, minden tette istentagadás, minden gondolata istengyilkolás lett volna?? . . .

Gondoljunk magunknak egy ilyen alakot is; gondoljuk el, hogy él ilyen ma is, mint élt az a kettő, kik az Ur keresztje mellett jobb és balfelől megfeszítették; de gondoljuk el azt is, hogy egy ilyen ember is magába tért s volt életének egy tiszta, kétségbeeséstől nem gyötört pillanata, vajon minő szavak illettek volna ennek ajkaira, hogy lett volna e torzszülöttnél kiegyenlítő az eszmény, miként vigasztálhatta volna magát a szeretet vallásának hallhatatlanság tanával, s miként vigasztalta s elégítette volna ki a szeretet vallása is, de úgy, hogy azért az erkölcsi világrend ne szenvedjen?! Materiális-tává csak nem teheti; az igazhitű egyház feltüntetett tanához

natnak, de csupán tanácskozási szavazattal: a zürich kántoni lelkészi karnak a kántonon kívül lakó tagjai, az egyházi tanács világi tagjai, a főiskola hittanáriai.

A zsinat tiszte: a nép vallásosságát és erkölcsiségét előmozdítani, a lelkészeket hivataluk pontos teljesítésére s tudományos tovább működésre buzdítani; a tisztán vallásra tartozó ügyekben végzéseket hozni, amelyeknek azonban, a gyülekezetek nem kötelesek engedelmeskedni; a nem tisztán vallási ügyekben terveket, javaslatokat s előterjesztéseket készíteni. — Az antistes összehívására, évenként rendszerint egyszer tart ülést, amely egyházi beszéddel nyittatik meg.

Az egyházi tanács, mondhatnók: fő tanács, hét tagból áll. Elnöke az antistes, akit a zsinat által kijelölt három egyén közül, a kántoni nagy tanács választ, ez választ még négy tagot, kettőt pedig a zsinat; — mindet három évre. Ez a legfőbb egyházi kormányzó hatóság, közvetítő a zsinat és államkormány közt, felügyel az alsóbb egyházi hatóságokra s a lelkészekre, gondoskodik a vizsgát kiállott lelkészjelöltek felavatásáról, az egyházlátogatási hivatalos jelentéseket megvizsgálja s belőlök egy egyetemes jelentést készít; a lelkészek hivatali felfüggesztése vagy elmozdítása ügyében ítéletet hoz; a még rendes állomás nélküli exspektáns lelkészek számára egy felügyelő előljárót rendel.

Egyházmegyei hatóságok:

Az egész kánton több kisebb egyházmegyékre vagy járásokra van osztva. Ezekben főhatóság az egyházmegyei tanács, amelynek tagjai: a dékán, kit a zsinat választ a káptalan által kijelölt 3 egyén közül; a megyei gyűlés és a káptalan által választandó 4 egyén, kik közül kettő világi. Ezen tanács ügyel fel a lelkészek hivatalos eljárására, rendeli el az egyház látogatásokat, gondoskodik a hibázó egyházi tisztviselők megfenyítettéséről. Rendszerint évnegyedeként egyszer tart ülést.

A káptalan, amelynek tagjai az egyházmegye minden lelkészei, — értekezik, tanakodik a lelkészi hivatal minél cél-

Az egyházközségi tanács áll az illető gyülekezet lelkészéből avagy lelkészeiből s még legalább 4 s legfeljebb 14 más tagból a gyülekezet népességéhez képest. Három évre választják, de újból választhatók.

Az egyházközségi nagy gyűlést alkotják az éltők 20-ik évét betöltött s polgári jogaik élvezetében lévő oly férfiak, akik az illető gyülekezetben legalább három hónap óta le vannak telepedve.

A zsinat tiszte: az egyház egyetemes érdekeivel foglalkozni, s az egyházmegyei tanácsok, zsinati bizottság és államtanács által hozzá beterjesztett ügyek felett tanácskozni. A tisztán egyházi ügyekben, a zsinat döntő szabályokat alkot s e tekintetben nemcsak a zsinati bizottság s megyei tanácsok, hanem a zsinat egyes tagjai is indítványozási joggal bírnak. A zsinat intézkedik az egyes gyülekezetek meglátogatásáról is. stb.

A megürült lelkészi állomások betöltése következőleg történik: az állomásra jelentkezők névsorát az államkormány közli az egyes gyülekezetekkel, ezek a névsorból két egyént választanak ki s e kettő közül aztán az államkormány nevezi ki az egyiket a hivatalra. Természetes, hogy ez így csak az államegyházban van, ahol az állam biztosítja a lelkészi fizetéseket.

A wadt kántoni szabad egyház.

Ez, 1847 óta áll fen. A főfelügyelet és kormányzat a zsinat kezében van, amelyet minden lelkészek s kétanyi számú világi követek alkotnak. A zsinat, évenként legalább egyszer összeül. Egyik zsinattól a másikig, különféle bizottságok viszik a kormányzatot. — A gyülekezeti presbyterek kiváló tiszte segítségével lenni a lelkészi hivatalos működésekben. A lelkészt a gyülekezet választja, de a presbyterium által kijelöltek közül. — Itt is van a szabad egyháznak külön theologiai intézete.

XIV. Zürich kanton.

Kántoni egyházi hatóságok:

A zsinat, amelynek tagjai, az állam által elősmert gyülekezetek bekebelezett rendes lelkészei; tagjai továbbá a zsi-

mét találhatott abban, amely felett tüzetesebben gondolkodni s például a lelkészi értekezleteken eszmét eserélni, épen a mi saját egyházunk gyakorlati érdekeinek szempontjából sem lenne egészen felesleges.

Révész Imre.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

Protestáns egyháztörténelmi kalászat II. Rákóczi Ferencz fejedelem kancelláriája 1703—1706-iki kiadványi jegyzőkönyvéből.*)

XVI.

Die 18. Juny 1705. Ex Castris ad Agriam positis. Sennyei István Uramnak: A bácskaiak (ref. egyházközség Zemplénben) liberum exercitiumok iránt accomodálja magát tovább is kiadott resolúciónkhoz. Mivel senkinek ujság (= ujtás) moveálására hatalom nem engedtetett: adjon informatiót, mikor foglalta volt el az ottvaló templomot Barlok István?

XVII.

Die 21. Juny 1705. Ex Castris ad Árokszállás positis. Domino Episcopo Petes. Ugy jut eszünkben, hogy a midőn kegyelmed szemben volt velünk, és a midőn a kassai és eperjesi templomoknak, vagyis inkább harangoknak dolga előhozódott volna: olyan relatiót tett előttünk, hogy az odavaló Augustana Confessión lévő Ecclesia még Császár idejében is az harangoknak usussában lett volna, ha megadta, a mi ottvaló szokás szerint jár a harangozástul. A harangozástul való fizetés iránt is penig, — ugy reflectáljuk magunkat, — volt olly szó: legyen bizonyos perceptora, a ki az ollyatén pénzt praecise a harangoknak és tornyoknak s a körül való épületeknek conservatiójára s épületire, és a harangozók exolutiójára beszédje, és ne másra, hanem odafordítsa, számot adván mindkét részrül való Statusnak felüle; Most azonban azon panaszkodnak az ottvaló Lutheránus Hiveink, hogy abban semmi sem lenne, és hogy most sem admittáltattak az harangoknak, egyszeri kiadott resolúciónk szerint való usussában. Reflectálván azért Kegyelmed is magát előttünk tett szavaira: ne adjon okot ez illetén panaszokra, a mellyeket azért, hogy aziránt való jó intenti-

*) L. az első közleményt a Figyelmező f. évi első füzetében, 44 l.

ónk nem szintén secundáltatik, disgustus nélkül nem szoktuk hallani, s a mellyekre nézve elkedvetlenednek említett Lutheránus Hivünk is Kegyelmetekkel való jó correspondentiától.

XVIII.

Eotum. Ibidem Kassai Biró Uramnak. T. Pettes András Ansáriai Püspök és Egri Nagy-Praepost előttünk lévén, úgy jut eszünkben, olyan relatiót tett, hogy az ottvaló haragoknak usussában lévén az ottvaló Lutheránusok azelőtt is, egyezett volna Kegyelmetek egy egymás között, hogy a harangozástól való fizetés egy bizonyos ember által bévétetődjék s conserváltassék praecise a harangoknak és tornyoknak reparatiójára s harangozóknak fizetésére. Mely iránt noha úgy informáltatunk, hogy most említett Augustana Confessió lévő Hivünk nem admittáltatnának azon harangokhoz, parancsolván az iránt mindazáltal kegyelmessen, említett Plebanus Hivünknek: alkalmaztatná magát egyszeri, az iránt való kiadott resulatiókhöz, — vagyunk olly reménységben: ha eddig nem is, ezentul ahhoz fogja szabni magát, admittálja azon harangoknak usussában említett Lutheránus Hivünket; s ahhoz való képest, hogy Kegyelmetek között való harmonia annyival is inkább megtartassék, avagy, ha nem volt, inducáltassék, kegyelmessen és serio parancsoljuk: rendeljen — ha nincsen — egy oly embert, aki praecise a harangozásra s attul járó fizetésnek beszédésére, s a tornyok, harangok reparatiójára és harangozók fizetésére vigyázzon, és arrúl számot adhasson.

XIX.

Die 12. Mensis Decembris 1705. Ex Castro Ecse-diensi, Generoso Adamo Orosz. Az templomok és pertinentiái assignálása iránt (Szécsénynél) lett determinatióját az országnak, félretévén egyéb dolgait, mentülhamarább vigye végben, deputált commissarius-társaival.

XX.

Die 16. X-bris, 1705. Ex Castro Ecsediensi, per postam ordinariam. Reverendissimis Joanni Kocsi, Districtus Debreczeniensis, Joanni Patai, Districtus Cis-Danubiani Ecclesiarum Reformatarum Episcopis; Item duobus T. T. (N. N.) Evangelicarum Ecclesiarum Superattendentibus (igy); Nec non Admodum Reverendis Joanni Pápai, Kis-Honthensis, Joanni Szécsi, Zempléniensis, Joanni Rozgóni, de Ung, et Joanni Körmendi Bársiensis sic dictorum Districtuum Ecclesiarum Reformatarum Senioribus intimatum est, ut ad requisitionem Militarium Officialium Ministros Ecclesias-

ticos ad majori zelo publice celebrandos Divini Numinis cultus noverint mittere.*)

XXI.

Die 18. January 1706. In Castro Nostro Szerencs. Nemzetes Vitézlő Máriási Miklós, Luzsinszki Ferencz és Závor István**) Inquisitor-Commissariusoknak. Repraesentáltatván előttünk, hogy N. V. Melczér Janos, Becskházi Zsigmond, és Görgei Imre***), Nemes Szepes és Sáros Vármegyékben rendeltetett Commissarius Hiveink, nemhogy instructiójok, keresztényi hitek s kötelességek szerint, a szécsényi Nemes Confoederált státusok végzését az templomok és anyaszentegyház-beneficiumok iránt szép s jó példára, felebaráti szeretetre és közegyességre vezérlő szókkal s alkalmatosságokkal vitték volna véghez a megirt Nemes Vármegyék lakossi között: hanem inkább illy anyaszentegyházi munkájokban Istenünket is megbántó mértékletlen ital közben s corruptióra hozó discretióknak adásával, exigálásával, és más illetlen több cselekedetekkel folytatták commissariusságbéli hivataljokat; kihez képest vévén Kegyelmetek ezen parancsolatunkat, ez accludált instructió szerint inquireljon és procedáljon a dologban. Diurnumok töllünk meg fog adatni. Olly hűséggel és dexteritással procedáljon Kegyelmetek, hogy előttünk tempore relationis solemniter, abbéli munkájokról a hűtet le fogja Kegyelmetek tenni.

XXII.

1706. die 10. February. Ex possessione Emőd. Paragi Istvánnak a tihanyi kapitányságról pátens-collatio kiadatott . . . Tihanyi apát úrnak is intimáltatott, hogy ennekutánna a praesidium dolgában magát ne ingerálja, a praesidiariusokat is ne háborgassa****), az ellenséggel való correspondentiától supersedeáljon, — másként az öszveszövetkezett Magyarországi Statusoktól kiadott büntetést fogja ingerálni.

XXIII.

Agriae, die 11. Martii Anno 1706. Spectabili ac Ge-

*) Ezt megelőzi egy hasonlatlanu rendelet, kath. papok küldése végett a taborkba, Telckesi István egrí, Dolni István csanádi püspökökhöz, Balassa Pál esztergomi vicáriushoz, tovább Berkes András váci és Bakó János váradi nagy-prépostokhoz.
T. K.

**) Az első katholikus, a második evangelicus, a harmadk református vallá u.
T. K.

***) catholicus, református, evangelicus.
T. K.

****) A tihanyi végbeli ví'ézek (valamint a veszprémi, pápai, vázsonykői, pátolat s más dunántúli várakbeliek) ak'or meg általában reformált vallásuak valának, és (mint panaszevelűkből, melyet Bakóczyhoz intéztek, kiderül) főleg valásu kért üldözé a tihanyiakat az ottani apátur, s azonföljül jobbágyi szolgálatokra akarja vala erőltetni.
T. K.

neroso Francisco Berthóty, Senatori Nostro. Értjük Kegyelmed leveléből, hogy a lőcsei catholicusok és evangelicusok között eddig sem végeztették el az templom iránt való szécsényi determinatió. Kihezképest, hogy annálhamarább s jó móddal effectuáltassék: Kegyelmed mind az két részről úgy intézze azon dolgot, hogy akár az szécsényi gyűlés alatt lőtt transactió szerint s akár az két fél szép atyafiságos megegyezéséből s consensusából mehessen véghez; az mint is azt Kegyelmed dexteritássára biztuk, hogy sem az catholicusoknak, sem az evangelicusoknak továbbra való differentiákért okok ne adattassék Coeterum, — etc.

XXIV.

Kis-Tapolcsány, 1. May 1706. Baroni Paulo Andrási Vévén Kegyelmed levelét, csudálkozunk rajta, hogy a templomok általapottjában oly törvényt allegál, a mellyek az idegen nemzet birodalma alatt az haza lakosi szabadsága ellen fundáltván, a szécsényi gyűlés alkalmazhatóságával is nemzetünk szabadságának praejudiciumára lenni comperiáltattak. Javalljuk azért Kegyelmednek: mintsem az ilyen állapotokkal magát az egész nemzet előtt dió-zussá tegye, — a Nemes Ország által elvégezett és már effectusban is ment dolgok változtatásának kívánságátúl supersedeáljon.

XXV.

Ex Castro Sente, die 11. July Anno 1706. Baroni Paulo Andrási. Az Evangelicus Státus panaszképen repraesentálta előttünk, hogy Kegyelmed maga jószágiban, Augustana Confessiön lévő jobbágyit nemcsak vallások szerént való szabados exercitiumában háborgatja szüntelen; hanem egyéb utakon s módokon is, mellyek az öszveszövetkezésbeli szép egyességnek megzavarására nyilván céloznak, persequálja, és a melly dézmabeli beneficium, bizonyos pactáta szerint a bethléri parochust concernálja, — ennekelőtte való üdökben is, mind az Evangelicus Minister által, mind annakutánna Catholicus Parochus által a szerint percipiáltván — már most, a szécsényi gyűlés alkalmazhatóságával lett transactió szerint az Evangelicus Ministernek restituáltatott, Kegyelmed maga számára parancsolván foglalni és exigáltatni, azon Ministert igyekeznék annak usussából excludálni, s az által ott való subsistentiáját tollálni; sőt ennek felette, ugyanazon parochiához eleitül fogva tartozó, és mostan is a (vallásügyi) Commissariusok által resignáltatott szántóföldeket is elfoglalván, azokat felszántatta és be is vettette volna. Minthogy pedig az illetén állapotok valósággal sértik és bontogatják a Státusok egymást közt való egyességeket, és a Confoederatiönnek is nyilvánvaló praejudiciumára vannak: javalljuk, sőt

Vezérlő-Fejedelmi autoritásunkból committáljuk is, eddig lett illetén cselekedetit Kegyelmed mentülhamarébb complanálja, és többé affélet elkövetni ne attentáljon; egyébaránt abban bizonyos légyen, hogy ha többé panasz jön előnkben: ha a Confoederatióban expressált nótát incurrálja és annak executióját magán tapasztalja illy közegyesség-bontogató — maga vakmerőségének tulajdonitsa. Datum, ut supra.

XXVI.

Sub eodem dato. Baroni Mathiae Andrásii similiter, ad vocem usque: „persequálja“; és a mely vasbeli beneficiuma obveniálni szokott a nagy-vasverősi (ma: Nagy-Veszverés) Evangelicus Miniszternek az hámorokból: azt Kegyelmed maga számára elfoglalván, actu percipálja is, sőt ezen kívül az odavaló parochiához tartozó csürnek reparatiójára kívántató fahordásra kiment szegénységet Kegyelmed tömlőcre hányatván, bizonyos mulctát desumált rajtok, — ect.

XXVII.

Die 12. Augusti 1706. Ex Castris ad Strigonium. Adamo Sztankay. Az Evangelikus Status előttünk tett panaszokból értjük, hogy az udvarnokai (Hont? Torna?) parochiát s templomot, a mint az szécsényi transactió szerint kellett exmittált Commissáriusink által ezen religióbélieknek resignálni: Kegyelmed propria autoritate visszafoglalta volna; mely így cselekedetével minthogy kegyelmed az Státusok egyezésének nyilvánvaló megzavarására célozván, a Confoederatióban expressált nótát — hanem ha magát sufficienter enodálhatja — incurrálni láttatik: arra nézve Kegyelmednek a dato praesentium három hetet terminusul Vezérlő-Fejedelmi autoritásunkból (mely szerint az ily közegyesség-bontogatók ellen animadvertálnunk és az transactiót in vigore sui manuteneáltatnunk mi is hittet is kötelesek vagyunk) praefigálván, parancsoljuk serio: akkoron aholott leszünk, előttünk compareáljon personaliter, s ezen cselekedetinek elegendő okát adja, abban bizonyos lévén, ha mit az Összeszövetkezés ellen elkövetőnek comperiáltatik, az igazság iránta ki fog szolgáltatni.

XXVIII.

Die 18. Augusti 1706. Ex Castris ad Strigonium. Francisco Bertóthy. (Kassai Vice-Generális és Senator). Jól emlékezhetik Kegyelmed reá, hogy az feljebb elmúlt napokban deputáltuk vala, még Újváron (Érsek-Újvár) létében a sárospataki Reformáta Ecclesia javainak resignálására Kegyelmedet: melly iránt való instructiót, sok országos dolgokról való praepediáltatás miatt

előbb meg nem küldhetvén: kivántuk azt e mostani alkalmatossággal transmittálnunk Kegyelmednek *) Mellyet vévén, oda való menetelét admaturálja, s az instructióban feltett mód szerint a megírt Ecclesia javait resignálja Kegyelmed.

XXIX

Die 5. Septembris 1706. Strigonio. Baroni Geor-
gio András. Jóllehet már ennekelötte is -- ugy tudjuk -- admone-
áltuk vala levelünk által Kegyelmedet, hogy általunk, ad ulteriorem
dispositionem et beneplacitum conferáltatott s zádvári jószágban
elkezdett hatalmaskodásoktól abstineált volna: értjük mindazáltal, most
recenter minémü hatalmasságot követett el Kegyelmed az almási
taxás nemes embereken, a kiknek fundusok után való földekben termett
buzájokat s gabonájokat s egyéb leguminájukat is, a midőn abbul az
előbbeni időkbén observált usus és mód szerint csak szintén dézmát
kellett volna venni, Kegyelmed teljességgel elfoglaltatván, azon szegény
embereket Isten és Haza törvénye ellen éhhalálókká kívánja tenni, sőt
azonkivül is a földeknek, mellyeken annakelőtte, magok szoktanak vala
szántani, szántását sem engedné; és mi legkiváltképen sérti
a Státusok egyességét: a parochiális proventust is
— melly a szécséni végzés szerint a mig a dézmákról, sedecimákról
és oktávákról az Ország Státusi más rendelést tésznek, az Helvétika
Confessiön lévő hallgatóktúl azon vallásbeli egyházi személynek s
praedicátornak esvén, szükségesképen annak számára kelletik adatni,
— Kegyelmed detraháltatná. Emlékeztetvén azért Kegyelmedet azon
collatiókra semel pro semper intimáljuk: meggondolván, melly fáj-
dalmasan essék a szegénységnek oppressiója, kivált a midőn az Haza
törvényei sérelmével vagon, Kegyelmed a megírt instánsoknak elfog-
lalt jószágit absolute restituálja és az előbbeni usus szerint való álla-
potban s karban meghagyván, tovább semmiképen ne háborgassa, azt
magával elhitetvén, hogy azon jószágot Kegyelmednek olly szabad s
törvények ellen való dispositiókkal, amint informáltatunk, nem con-
feráltuk vala. Egyébaránt azt Kegyelmednek tudtára adjuk, hogy, ha
többször vagy a praemittált hatalmasság nem complanatiója, annyival
inkább annak megújítása iránt előnkben panasz jön: illy violentus cásu-
sukkal maga ad kegyelmed utat azon továbbvaló dispositiónkig adatott
jószágnak Kegyelmed kezérül való elvételésére. Mind-
azáltal reméljük, hogy az illy consequentiákat jó eleve praeconsiderál-

Ezen instructió mássa nem iktatott be az ulv. cancelária c prothocullumába.

T. K.

ván, ezen intimatióinkhoz, mellynek observatiójára köteles is, alkalmaztatja magát. Datum, uti supra.

* * *

A ki a föntebbi történelmi adatokat olvassa, és ezekről nemcsak mint ilyenekről ítél, hanem egyszersemind erkölcsi értékeket is latra veti: lehetetlen, hogy a legmélyebb tisztelet és kegyelet érzelmeivel ne adózzék II. Rákóczi Ferencz egykori dicsőséges fejedelmünk nemes jelleme, fennkölt lelke, igazságszeretete, törvényt és mások szabadságát tiszteletben tartó, sértegetni nem is engedő elfogulatlansága iránt.

Hirdetheti-e valami élénkebben Rákóczinak nagyságát, nemességét, mint az a föntebb közlött adatok által is sokszorosan igazolt tény, hogy ő a katholikusként született, a hirhedett Kollonich bibornok és jezsuitái által nevelt fejedelem, a nemzeti és lelkiismereti szabadság között különbséget nem téve, — mily ernyedetlen igazságszeretettel, sőt ha kellett, erélye egész hatalmával óvta, védte, pártfogolta a protestánsok igazait, — gyakran még saját catholicus főurai hivei, hadvezérei (pl. a b. Andrássyak) erőszakoskodásai ellenében is!

Rákóczi, habár katholikusként született is: lelke mélyében soha el nem felejté nagy ősenek, a linczi békekötés alkotójának nyomdokait. Az ő véghetetlenül nemes lelkébe hiába csepegtették adáz nevelői a protestáns-gyűlölet mérgét. Sőt jellemző, hogy Rákóczi, mihelyt udvarát megalkotta, közvetlen környezetében legnagyobb részt protestánsok kalvette magát körül. Így egész udvarának fejévé egyszersemind kedves munkácsi vára — e családi tárháza — főkapitányává buzgó, mondhatni: nyakas kályvinista Vay Ádámot tevő, a ki teljes bizalmát bírta mindvégiglen; udvarmestere Ottlik Görgy pedig evangelikus volt. Egyik udvari cancellárja: Jánoky Zsigmond lutheránus, a másik: Ráday Pál református; nemes testőrségének feje b. Kemény Simon szintén református, palotás-testőrezredének ezredese Szent-Iványi János evangelikus, harmadik udvari ezredének, a lovasgránátosoknak ezredese b. Zay András szintén evangelikus; fegyverhordozója Illosvay János, lovászmesterei Csebi Pogány Ádám és Ghiczey Zsigmond mind reformátusok. Ezek örködték a harcokban élete fölött. Udvarának egyéb személyzetében is sok volt a protestáns, és pedig irányadó befolyású férfiak, mint Pápay János, Bulovszky Dániel, Radvánszky János, Gerhárd György udv. consiliárusok a két előbbi református, a két utóbbi evangelikus; dr. Lang Ambrus, a fejedelem udvari orvosa és egészségügyi főtanácsosa, buzgó protestáns volt, ki hazájából épen vallása miatt üldöztetvén ki, jellemző, hogy itt nálunk, egy catholikus fejedelem udvarában talált becsült állást; — Kajaly Pál főhadi bíró (Ráday Pál ipa) s az

udv. titkárok közül is Kántor István, Ráthy Gergely és Pongrácz György reformátusok valának, a számos protestáns magyar- és erdélyországi senátort nem is említve.

Ázt hiszem, minden egyebet ezuttal mellőzván, csak ennyi is elegendő arra, hogy mi protestánsok, az oly katolikus fejedelem emlékét a minő II. Rákóczi Ferencz volt, folytonosan tiszteletben tartjuk: mint ő tiszteletben tartá a mi jogainkat; és valljuk ezt be hálás lélekkel, különösen most, az ő születése (1676. mártius 27) kétszázados évfordulójának emlékezetére!

Thaly Kálmán.

2.

Régi magyar unitár vallásos könyv 1575-ből.

E könyvet, könyvtáram egyik legérdekesebb darabját, azon kijelentésre, hogy közhelyre a debreceni főiskola könyvtárába kerül: közelebb, érdemes tudósunk Lugossy József urnak engedtem át. Nem tehetem azonban, hogy mielőtt e becses régiséget kezemből kiadnám, rövid közlést ne tegyek belőle; nem a háromszáz év előtti magyarnyelv saját-sága szempontjából, mely e könyvben szintén érdekes, hanem a 16-ik század vallásos szellemének némi ismertetéseül. A könyv mint a tiszta lapján lévő régi feljegyzés mondja, igen ritka, talán egyetlen teljes példány, egy anabaptismus felé hajlott unitárius egyén munkája, s van ajánlva egy érc sociniánusnak Dávid Ferencznek. Flandriai nyelvből fordította német nyelvre Wilini Sándor varsói orvos s Dávid Ferencnek küldvén: ez fordította magyarrá s nyomatta ki Kolozsvártt Heltai által. A könyv címe ez: „Könyvecske az igaz keresztyéni keresztségről, és a pápa antikrisztusnak majmózásáról, A szentírásból nagy munkával rendbe-, egybegyűjtetett és összeszörzöttetett némely jámbor tudós emberek által, kik annakutána mártíromságot szenvedtenek alsó Németországban, az Isten választottinak tanítására és felépítésére. Jerem. IV. Szántatok új ugarat magatoknak és ne vessetek többször a tövisek közé. 1575. A könyv kis 8 rétből 156 levél. Lapozva nincs. Az iverk száma alól az abc-vel van jelezve a v-ig. Érdekesnek vélem közölni belőle a Wilini ajánlását Dávid Ferenchez. A tartalmat; s végre mert a könyv tanító és a tanítvány közötti párbeszéd alakjában van, a beszélgetés első részét, a könyv kifejezése szerint, a gyermekek keresztségének calumniájáig. Az ajánlat ez: „A tisztelendő és Istentől tanítatott D á v i d F e r e n c n e k, a megfeszült Jézus Krisztusnak, az Isten fiának evangyéliomának hirdetőjének a dicséretes erdélyi fejedelemnek udvarában, Istennek kegyelmességét és békességét, azon Jézus Krisztusban mű Urunkban.

Szerelmes atyámfia az Urban. Miért hogy nálunk volt a tisztelendő

Gyulai Farkas, ki énnékem sok vigasztaló dolgokat beszélett, t. i. miképen a mindenható Ur Isten, a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent atya, jeles dolgokat cseleköszik erdelben és magyarországban az ő szent evangélioma által annyira, hogy az ő és az ő áldott szent fiának a megfeszültnek tiszta esmereti nyilván predikáltatik, az egyházbeli szent léleknek tiszta értelmével egyetemben, mely dolgon énnékem és a több keresztyén atyafiaknak, nagy lelki örömrünk vagyon. Miért hogy mű ittigen, tí pedig amott, a szent evangélium által, az Istennek, a Jézus Krisztus atyának és az ő megfeszült fiának, a mű urunk Jézus Krisztusnak, az igaz Messiásnak igaz esmeretiben részessi lesztek a mennyei örökségnek az örökkévaló boldogságban.

Ennek okáért, szerelmes atyámfia, miért hogy münket is megrészesült a mindenható Isten az Jézus Krisztusnak szent atya az ő kegyelmességének ajándékival az ő kegyes akaratja szerint; és münekünk itt e helyen ahol én lakom egy predikátorunk sinczen (cs helyett mindennütt cz van) ki az Istennek ígését és igaz tanítását münekünk predikálná, hanem olvasással kell münnen magunknak a szentírásból lelki vigasztalást vennünk: ezért közben vöttem egy írást előmben, melyet egybegyűjtöttek alsó német országban valami keresztyéni tudós atyafiak és mártiromok, a mű Urunk Jézus Krisztusnak keresztségéről és az Antikrisztusnak majmozósáról. Ezt az írást, ezokáért előmbe vévén, Flandriai nyelvből, tiszta német nyelvre fordítottam. Küldöttem pedig ezt tenéked szerelmes atyámfia, ez végre, hogy azt kinyomtattassak tünálatok; mert a könyvnyomatók münálunk minnyájan babonásak és gyűlölik az Urnak igazságát. El reménységben vagyok pedig (vadiok kedig) hogy ha te szerelmed ki nyomtatja, először azt meglátván és megjobbitván, hogy itt e tartományokban és egyéb országokban is, az Istennek választottinál igen hasznos és gyümölcsös leszen, kik a német és a magyar nyelvet tudják. A jámbor és tudós emberek, kik ezt az írást egybegyűjtöttek alsó Németországban: igen jó hasznáját vötték az ő munkájoknak, mert az igazságnak vallásában allhatatoson megmaradván, a mártiromságnak szent koronájával sokan ő közülük megkoronáztattanak. És az áldott Istennek, a mű Urunk Krisztus Jézus atyának és az ő áldott megfeszült szent fiának igaz esmeretiben kimultanak ez világból. Mert ama babiloniai nagy parázna, az undokságos antikrisztus megötte az ártatlanokat, Te szerelmed énnékem, úgy mint esmeretlenek, megbocsásson, hogy erre mertem szerelmedet inteni. Mert az én buzgó lelki kívánságom, hogy minden emberek juthatnának az Urnak ígétének és igazságának esmeretére. És hogy igazán megesmerhetnék az egy igaz és bizony Istent, a mű urunk Jézus Krisztusnak Szent atyát, és ennek az ő áldott megfeszült fiát, az igaz Messsiást, mely tiszta esmeretben csak áll az örök élet. János 17.

Erre is kérlek szerelmes atyámfia, hogy ha valami írást adtatok ki, ugyan ezen üdvösséges dolgokról, hogy te szerelmed műnekünk azokból részt tegyen, akár német akár deák nyelven legyenek. Keresztyéni hállaadással vesszük azokat te szerelmedtől, és készpénzzel megfizetjük, valakinek mondja szerelmed hogy az árrát letegyjük.

A mindenható Isten legyen tüveletek, és megtartsion tüteket, hogy ő áldott Neve megszenteltessék tü általatok és mü általunk, hogy örökké üdvözölhessünk. Ámen. Irtam ezeket Warsoviában, 1569. esztendőben 19 napján Augusztusnak. A megfeszült Jézus Krisztusban, az Istennek fiában te szerelmes atyád fia : Wülini Sándor, orvos etc.

Sommája e könyvecskének, melyben megmuttatik, minémü Cikkeleket

1. foglaljon be és hány részből függjen. Első részében : miért hogy a pápássok és pápázók, kik a kis gyermeckéknek keresztelését javallják, és igaznak mondják lömni, három calumniát és ellenvetést főképpen tamasztnak és vetnek az igaz tanítók ellen, kik az igaz keresztyéni keresztiséget vallják, Krisztus Urunknak szörzése és az apostoloknak tanítások és példájok szerint. Ezekre ezokáért, e calumniákra és ellenvetésekre találsz e könyvecskének első részében, igaz és a szentirásból vött feleleteket, melyekkel megmutattuk és megbizonyítottuk, hogy hamis calumniák azok és héjába való patvarok.

2. A második részében, tanóságod vagyon, az igaz keresztyéni keresztiségről, hány féle legyen ; mint szörzette légyen azt az Isten fia, a mü Urunk Jézus Krisztus ; és mint éltenek legyen vele. Annakutánna arról is vagyon tanóságod, mint kelljen a mü Urunk Jézus Krisztusnak tanyitasát és az apostoloknak példáját követni. És miképen kelljen igazán a keresztiséggel élni. Annakutánna arról is tanóságod vagyon, mi végre szörzette légyen a mü Urunk Jézus Krisztus a keresztiséget, és micsoda okokból, és micsoda végekre ; annakutánna micsodát akart jelenteni és micsodákra akarta inteni azokat, kik megkeresztelkednek. Továbbá, miképpen megkeresztelkedhessék az ember igazán, Krisztus Urunknak szörzése és tanítása és apostoloknak példájok szerint.

3. Harmadik részében, szölunk a keresztiségnak gonosz értelméről és aval való gonosz cselekedetről avagy életiről ; holott kiváltképpen az Ur istennek igéjéből tanitást teszünk a pápa antikrisztus keresztisége ellen. Holott jeles okokat számlálunk elő, miért nem illik a keresztiség a kis gyermekekhez, és miokáért nem kelljen megkeresztelni azokat.

4. Negyedik részében, igaz magyarázattal, megellenzük és visszaverjük a szentirásból kivött külemb külembféle mondásokat és példákat, melyeket a pápássok és pápázók, előnkbe vetnek, és melyekkel az igaz tudomány ellen támadnak, akarván megoltalmazni az antikrisztusnak keresztiségét melylyel megkeresztelik a kis gyermekeseket.

5. Ötödik részében, két kérdéstről vagyon a szó, ha az igaz kereszttség szükségé a keresztvény embernek avagy nem? Másodikról ha szükség-é ujonnan keresztelni azokat, kik az antikrisztus alatt megkeresztelköttenek?

Az első rész. Personác. Mester és tanítvány.

Tanít. Jaj, igen megháborottam, nem tudom micsoda tanácsot vegyek magamnak. Az én szüleim az oskolára neveltnek engemet, és arra szántanak, hogy ugyan tanuljak, e végre, hogy én is annakutánna szolgáljak az ministeriomba az Istennek és az ő szent gyülekezetinek. De látom, hogy a predikátoroknak igen nagy munkájok és nehéz ügyek vagyon, és igen kevés a köszönet mellette. Minekokaért, ezt gondoltam magamban, hogy elhagyom a scolát és vargává leszek.

Mest. Mi lelt, jó tanítványom? Mert látom, hogy igen gonosz kedvő vagy, és megháborottál teljességgel; mond meg, mi lelt, és miért háborottál meg?

Tanít. E lelt engemet, jó mester uram, hogy én elhagyom az oskolát és vargává leszek. Mert én azt el nem szenvedhetném, a mit látok, hogy a szegény predikátorok elszenvednek.

Mest. E ne legyen, semmiképpen. Mert igen jól tudod, hogy a te jámbor szüleid az oskolába szántanak tégedet, hogy ott igen tanulván, annakutánna az Istennek Gyülekezetinek szolgálj az ministeriomban. Ezt az ő akaratjokat meg ne szegjed, mert gonosz lelkiesmereted támodna belőle, és meg nem menthetnéd magadat az Ur Isten előtt. Ez okaért, el ne had az oskolát, hanem igen tanolj, és ügyedet had az Ur Istenre és várj ő tőle. Ne gondolj aval, hogy ez világ oly igen hálaadatlan, mert ez világ vak, és az ő gonosz utából nem tud kitérni. Hanem mindenkoron háttal fordul az Ur Istenhöz, mint a mű Urunk Jézus Krisztus ez visszafordultságról panaszolkodik, az ő szent attyának szolván: Én édes atyám, ez világ nem esmert tégedet. Ján. 17. Ez az oka, hogy az élő istennek nagy haragja száll ez világra, és szinetlen fog e nagy büntötésekben, méglen annak utánna örök pokolra száll és ugyan elkárhozik, miért hogy meg nem esmeri az meglátogatásának napját. De mond meg ennekem, szerető tanítványom, micsoda ok az, mely olyan igen elüdegenit az oskolától és az ministeriomtól?

Tanítv. Ugyan csak ez, hogy az jámbor predikátorok, minden munkát tesznek, szolgálnak és predikálnak minden hivséggel; de ez világnál semmi becsületek nincsen, és meg nem köszöni senki. A kegyelmes Isten, a predikátorok által, nagy munkával, kisöpprette az emberek közül az undok pápaságot, és a nagy sok babonásságokat és bálványimádásokat. Utolszor kezdette immár az ő áldott szent igéjével a tanitást, ő maga és az ő áldott szent fiának esmeretiről és a Sacramentomokról avagy

szent Jelekről, az Urnak vacsorájáról, és a keresztségről, azt is meg-
tisztítván világosan előnkbe adja mint a fénes, (fényes) napot. És a ke-
gyelmes ur istennek, ezt az ő jótétét, nem hogy jó neven vennék az isten-
től és hálákat adnának ő neki rólla: hanem megháborodnak és megin-
dulnak érötte az emberek, szitkozódnak és átkozódnak, és ennyi eret-
nekezést kiáltnak az szegény jámbor predikátorokra, hogy ugyan
irtózom belé. Ezt pedig nem csak a pápások művelik, hanem azok főkép-
pen, kik az evangeliomot színetlen forgatnak szájokban és azzal erőssen
dűcseködnék, hogy ők katholikussok és igen jeles tudós keresztyének.
Főképpen pedig, mostan művelik azt, mikor az jámbor predikátorok tanít-
ják az embereket, az istennek és az ő áldott szent fiának esmeretire, és
a keresztségről való igaz tudományát előhozzák és prédikálják, megvetvén
az antikrisztustól talált és szörzett keresztséget, melylyel megbüvelik a
szegény ártatlan gyermekcséket, és az ő undokságos országába beszentel-
lik és beiktatják szegényeket.

M e s t. Én ides tanítványom, így kell ennek lönni, és egyöbképpen
nem lehet. Az ördeg lakik a pápa antikrisztusban, ő amaz örös felfegy-
verkezet vitéz, ki megörizi és megöltalmazza az ő várát. Nem öremest
engedi, hogy megfogják őtet, és megfoszszák minden fegyverétől és
ragadományitól. Ez az oka, hogy minden tehetségével arra ügyekezik,
hogy az ő országát megöltalmazhassa (Mát. 24.) mely ország az anti-
krisztusnak undokságos országa és birodalma, mely rakva istentelen
találmányokkal, szörzésekkel, tiszteletökkel, undok bálványimádásokkal
és babonáságokkal. Ebből vagy on ez okáért ez, hogy annyira kell az igaz
predikátoroknak tussakodni, és hogy ennyi munkálkodásokban forgolód-
nak és ennyit kell szenvedniek. De akár mint tussakodjanak és veszéd-
jenek az emberek, és akár mint rugódozzanak az istennek ígéje és igaz-
sága ellen: azért az élő Isten, az ő tekélet akaratját véghöz viszi az ő
mindenható lelke által. Mert az Isten fia nem tehet hibát az ő beszédi-
ben; ő mondja ezt (Mát. 15.) valamely palantot nem plantált az én Atyám,
az nyilván kiszaggattatik.

Ezután a tanítvány és mester közötti beszélgetés, az anabaptisták
világos álláspontja, melyet nincs érdekünkben, hogy közlétegyünk. A
könyv irmodora meglepően tiszta, világos s minden fenakadás nélkül
érthető, a későbben élt és irt Pázmány irányát is szinte felülmulja. Kü-
lönben a könyv, remélem, nem sokára, kezded közt lesz.

Ez alkalommal felemlitem azon igen nemes célt, mely boldogult Fa b ő
társunk által a Monumenta protestantium Hungariae s az Unitárius régibb
írók munkái kiadásával megkezdett, s melyet aztán a róm kath. P á z-
m á n y F r a k n ő i, V e r e s m a r t i I p o l y i által kiváló gondnal szer-
kesztve magyarázva követtek s ugy látszik többen is követni fognak;

egyesülnénk mi magyar protestánsok is régi vallási egyházi íróink érdeme-
sebb munkáinak kiadására, természetesen felölelve azon kor összes vallásos
életét, melyben azon munkák irattak s íróik éltek. Azon XVI. XVII-dik
század hitvitázó iratainak sok helyt, kemény, darabos kifejezéseiben
igen sok erő és hitbuzgalom van. Alvinczi, Pósházi, Matkó s mások
munkái olvasása, az evangéliomi világosságért való küzdelmeiknek hü
festése, csekély nézetem szerint lelkesítő hatással lenne a mai korra,
mely nem ismeri eléggé a multak önfeláldozó buzgalmaikat. Ott a közpon-
ton, hol lehetőleg megvannak azon régi hitvallásos iratok, melyek közül
nekünk csak elvétve fordul meg egy egy kezünkben, lehetne e részben
a munkát megkezdeni. Ime a római katolikus atyafiak felbuzdultak a
protestans kezdeményezésen s meg kell adni, hogy nemcsak egyház tör-
ténelmi de mély vallási tekintetekből. Védik még a multak nagy hibáit s
erőszakoskodását is a római catholicismus mai okosságával a protestan-
tismusnak épen nem előnyére. A mi irányunk más mint a római katho-
likus testvéreké; de kötelességünk s mondjuk ki szükségünk van reá,
hogy a feledés sirjából felköltsük multunk érdemes férfait és műveiket,
hogy velök és általok nőjön buzgalmunk, s a protestáns keresztyén esz-
mék meg nem szünhető, erőről erőre haladó pályáján tovább haladhas-
sunk! Adja ezt a mi jó Istenünk!

Felsóbányán Mártius 15-én urunk 1876-ik évében, lelkipásztorko-
dásom 20-ik évének utolsó napján. Czelder Márton.

3.

Az örvéni reformátusok panaszolják Bihar-vár-
megyének hogy földesurok Beöthy Imre királyi ta-
nácsos, miként zaklatja és háborgatja őket vallásuk
szabad gyakorlatában. 1754.

Méltóságos Gróf, kegyelmes Fő Ispány urunk, s Tekintetes,
Nemes Vármegye!

Minémü dolgokat cselekedett légyen Tekintetes Beöthy Imre kon-
siliarius urunk Januáriusnak 17. napjátul fogva Martiusnak 18-ik napjáig
közöttünk, mind isteni szolgálatunk rendes folytatásának megháborítása,
s mind külső szolgálatba való hallatlan hajtogattatásunkra, és velünk
magát tartására nézve, Excelentiádnak, Nagyságtoknak, Kegyelmetek-
nek kegyes szemei eleiben alázatosan terjeszteni kívántuk, s az attól
való szabadittatásunkat bizodalommal várjuk.

Januáriusnak 17. napján reggel, szokott könyörgésünknek végbenvi-
telére midőn mentenek volna helységünkben akkor kevés számmal maradt
emberek, vadászni és mivel egyéb dolgaira széllyel küldötte volt nagyobb

részt embereinknek jó reggel, oskola mesterünk még éneklését sem végezte volt, mikor Tekintetes Beóthy Imre konsiliarius urunk maga embereivel a templomra ment. Mellyet a templomban levők mihelyt észre vettek volna, kiszaladtanak, és mesterünk a templomot bezárván, magával a kulcsot elvitte. Ezt tudván Titulált Beóthy Imre konsiliarius urunk, először ugyan szakácsát katonájával küldötte mesterünkhöz a kulcsért, annak utána maga is az oskolaházhoz ment. A kulcsot pedig mesterünk kezéből elvevén egy lakosemberünk, akarván elvinni magával, midőn a házbul ki ment volna, Titulált konsiliarius urunk a baltával az ajtóban állván, keményen megszólította, ezt mondván: add ide a kulcsot, mert mindjárt agyon ütlek. Az megijjedvén, a kulcsot oda adta, és megnyitván maga a templomot, bement, holott minekutánna megsétált volna magát, a prédikáló székre felment, és ott füttyölt, vervén a baltával a prédikáló szék szegletit. Otthon levő kevés embereink pedig protestáltak, tiltván Felséges Asszonyunkra, melyre ezt felelte: nem parancsol nékem sem Felséges Asszonyom, sem püspök, ezek maga szavai, sem a nemes vármegeye, mert nékem adta ezt egyszer Felséges Asszonyom. Ezek után asztalosával, szakácsával kiveretvén a székeket, kihordatta az utcára, a harangjainkat levétette, magához vitette. Estvére pedig haza jövéen lakosaink, minekutánna egybegyülekeztünk volna ezen zenebonás dologrúl való beszélgetésre, gyűlésünkben Titulált konsiliarius urunk hivatott magához bizonyos embereket, kik is parancsolatjára megjelentenek; e mellett parancsolván azt is, hogy hat ökröt szekérrel rendeljenek a bírák, gondolkodtunk úgy, hogy harangjainkat akarja elvitetni, ez eránt való instántiára bíráink mindnyájan oda mentek. Mely oda menetelt midőn a cselédek közül egy megjelentett volna, Titulált konsiliarius urunk puskával ránk kijött hogy agyonlövöldözzön bennünket, mutatta is némü nemü jelét, mert ránk tartotta puskáját, bizonyosan mondotta is, hogy megcselekszi. Ezen megijjedtenek és szélyel futottak némelyek, némelyek pedig ott maradván, kérték Titulált konsiliarius urunkat, hogy adja ki harangjainkat elébbeni békességünknek helyben maradásáért, melyet meg is cselekedett, s kiadta, nem különben templomunknak kulcsát.

Mindeneket előbbeni helyékre állatván, szokott istenitiszteletünket midőn követnénk, nyugodalmat nem engedett, hanem rettentgetett fenyegetéssel az istenitisztelettől, ► harangozót lövéssel, hogy lelövi mint egy kutyát. És hogy feltett szándékát véghez vihesse, négy német reguláris katonákat küldött a templomra fegyverekkel ellenünk, kiket is miután megtiltottunk volna, elmentek. De annakutánna ugyan ezen négy reguláris katonák közzül kettőt két embereivel Titulált konsiliarius urunk az oskolaházra küldött, hogy minden késedelem nélkül a mesterünket kihajtsák, jószágát kihányják, de onnan is protestálásunk után elmentenek.

Látván isteni tiszteletünknek gyakorlását még is, valami embert harangjaink köteleinek kéri, és éjszakájának idején el is vitette.

20. Februarii, midőn oskolamesterünk akart volna a teplomba menni, lévén több emberekkel s apró gyermekekkel a templom ajtajában, Titulált konsiliarus urunk a kert mellé kijött és a templom ajtajában lévő s bemenni akaró emberek és gyermekek közé lőtt, golyóbissal és sréttel Stutz puskából, melyek az ott levő embereknek s gyermekeknek ruháikat megszakgatták, de testeket meg nem sértették, a golyóbis pedig a kőfalt ütötte.

24. Februarii, egy katonáját cigány hegedüsökkel, mint vendégfogadóra, mikor vasárnap a teplomba volnánk, oskolánkra hatalommal küldötte, ilyen parancsolattal: öljed, vágjad mind én reám, ha valaki ellened támad. Ezen kívül parancsolja, hogy az iskola háztól fizessünk taxát 32 forintokat maga részére, mely 32 forintokért éjjel nappal kemény executiót tartott rajtunk, kinek diurnom a két két étel, két itce hor, 1 garas, lovának széna, abrak volt.

8-va Martii Tekintetes Nemes Vármegye Exmissusai, subst. szolgabíró N. Lengyel Mihály és Miskolczi István uraink által predikátorunkat, mesterünket a szolgálattól tiltatta, templom kulcsát kezéhez kívánta, taxával, robotával és egyéb dációkkal fenyegette, melyről bizonyoságot térszen manuscriptoma.

Titulált konsiliarius urunknak sok fenyegetései után, tudnillik, hogy harangjainkat elviteti titkon, melyet ezzel tett ki sokszor: a harangjaitokat ellopatom, inassának parancsolt, hogy harangjainknak ütőjét vegye le, ki is tizenegy Mártii éjjel szijjait elvagdaldván ellopta, melyet is T. Subst. Viceispány urunk jól tud. Ugyan azon időben egyik harangunk elis hasadt, mely felől midőn tudakoznánk az inastól, mivel, talán mercuriummal rontotta el? az inas így felelt: nem a volt bizony az.

Megszűnés nélkül kemény parancsolattal kényszerit bennünket, hogy földéről kimenjünk, melynek erősítésére ezeket a szókat szólotta: Az Isten Istenem ne légyen ha megszenvedlek benneteket, kiverlek, mégis enyém lesz a templom, mely pusztulás után következhető kárát Felsőleges Asszonyunknak egy hive is szántsándékkal nem munkálódja. Melyet előttünk ugy bizonyított meg, hogy Tekintetes Vice Ispány urunk jószágából jó gazda oláhokat hivatott, kiknek megparancsolta ilyen módon: Tudakozzátok meg, melyek jobb telkek, azokba szállitlak benneteket. Ti pedig lándzsákkal jöjjetek, és ha nem akarják engedni öljétek. Mely dolgot örömet vállaltak az oláhok az urnak, titulált konsiliarius urunk szavára. Sőt olyan szókat is hallottak katonájának szájából, melyek felsőleges asszonyunkat megsérthetnék, melyek jövődben inquisitió által világosságra jöhetnek.

Ezeken kívül a terhes és keserves forspontozással e télen minde-

nek előtt nyilvánvaló alkalmatlan utakon, titulált konsiliarius urunk bennünket sanyargatott Telegdre, Élesdre, Váradra, mely miatt annyira jutottunk, hogy nem hogy másnak, de majd magunknak is semmi dolgot nem tehetünk, mert elvesző félben vagynak minden járó marháink, annyival inkább, mivel takarmányaink e szűk időben nem voltak. Ezen forspontozás miatt, szegény lakosaink közül egy, midőn az alkalmatlan utban terhet hozott volna Váradról, egy ökre megszakadván, megdőglött.

De hogy ugyancsak megtetézze a nyomoruságot rajtunk, a Keresen hidat akarván csináltatni, a Keres két oldalán currenst bocsátott, hogy a hidhoz való fákat hordjanak, senki sem cselekedvén, magunkat sanyargatott azoknak a fáknak hordásával. Melyre nézve nem hogy a quantumnak megszerzésére volnánk alkalmasok, de majd a falat kenyér is kifogy a szánkból, melyel nem hasznát kereste felséges asszonyunknak, hanem kárát.

Hozzánk jövetele után sok napokon, míg Váradról nem hozott élést, magát titulált konsiliarius urunkat és gyakran convocált embereit a fűszerszámon kívül minden culinárékkal mi tartottuk, lovainak abrakot és szénát szolgáltatunk exequalván tőlünk. Sőt e mostani szűk széna idejében azt cselekedte, hogy szénaja rakásokban állott, a szegény taxásaitól pedig renddel elhordatta, ha kevés volt is.

Mi taxásai levén tekintetes Beöthy Imre konsiliarius urunknak, úgy tart bennünket, mint örökös jobbágyokat, és a szolgálatot másszor is ugyan, de kivált most minden injuriákat meghalmazván, úgy követteti vélünk, hogy akármely örökös jobbágy sem cselekszik többet nálunk.

Ezekről a dolgokról sok ízben inquiráltatni akartunk, de akik nálunk megjelentenek Tekintetes Nemes Vármegye exmissussai közül senki nem cselekedte.

Mindezeket Méltóságos Gróf Fő Ispány urunk s Tekintes Nemes Vármegye! Excellentiádnak s Nagyságtoknak Kegyelmeteknek kegyes szemei eleibe terjesztettük, egész magunk megalázódásával reménkedvén, hogy az elviselhetetlen szenvedéseinknek okát bölcs tanácsok és elméjek szerint elfordítani rólunk Nagyságtok Kegyelmetek méltóztasson. Annyival inkább mivel megmondotta titulált konsiliarius urunk, hogy nem sok napok mulva hozzánk vissza jó. Mely kegyelmes gratiáját Excellentiádnak s Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek kegyességit tapasztalván, mi is Istenünk előtt való buzgó esedezésünkben életekért meg nem szününk.

Méltóságos Gróf Kegyelmes Fő Ispány Urunknak s Nagyságtoknak Kegyelmeteknek

méltatlan szolgálai nyomorgattatott s az alatt lévő
Örvéni lakosok.

Ezen panasz levelet, melynek másolatát Nagy István nagyvárad i lelkész ur volt szives velem közleni, szabad legyen különösen a szép Körösvölgy igentisztelt ref. lelkészeinek becses figyelmébe ajánlani és pedig a következő történelmi jegyzetekkel együtt. Örvénd földesura a reformáció korában a Thelegdy igenhatalmas és gazdag főuri család volt, mely mintegy husz helységet birt a Körösvölgyön. Ezen család egyik kitünő tagja volt azon Thelegdy Miklós, aki a reformáció ügyének igen buzgó és áldozatkész pártfogója vala s mint ilyennek ajánlotta néki Béza Todor Genfből, theologiai leveleinek gyűjteményét. Ez a főur az, akinak siremléke mai napig látható a thelegdi ref. templomban. A Thelegdi családnak ezen ága nem sokára kihalván, a XVII-dik század elején már a nagy nevü Bocskay István fejedelem volt Örvéndnek földesura, ugy látszik vagy fejedelmi jogon, vagy inkább Báthory ágon, mert mind a Thelegdy mind a Bocskay család igen közel rokonságban állott a Somlyói Báthoryakkal s azok közt különösen István és Kristóf fejedelmekkel. Bocskay István, 1606. December 17. kelt végrendeletiben Örvéndet Örvendi Pál kedves főemberének hagyja, ezen szavakkal: „Örvéndet pedig, minthogy házája Pál uramnak, cum pertinentiis, portionibusque possessionariis cum libera dispositione örökben, Balászfalvát is Erdélyben, hozzátartozó jószágival és a somosi jószágot 12 ezer forintig Pál uramnak inscribáljuk, hogy disponálhasson felőle.“ Örvendi Pál Bocskaynak tanácsossa, kinestárnoka s végrendeletének egyik végrehajtója vala; Bethlen Farkas történetíró állhatatos, szilárd jellemü, nagy lelkü s teledhetetlen embernek nevezi őt. Ő volt az, a ki mig Bocskay, az üldözö németek elöl Sól y o m k ő i sziklavárában volt elvonulva, a kerekü vár alól, — amely, miként Szent Job is a Bocskay tulajdona vala, — az ostromló németeket dicsőségesen visszaverte. Ennek hírére Bocskay is leszállott Sól y o m k ő b ő l s a Körösvölgyön a biharmegyei sikra sietve, hirtelen sereget gyűjtött s Örvendi Pál által a németek mellett állott hajdu vitézeket is maga részére vonva, 1604. október 15-dik napjának hajnalán, Álmosd és Diószeg között a németek legfőbb seregét mindenestül semmivé tette. Örvendi Pál, aki tehát egyenesen örvendi fi volt, a Bocskay halála után, eddigi tudomásunk szerint, nyom nélkül letünik a történetek mezejéről. Hihető hogy róla van nevezve a sól y o m k ő i váromladéktól Szilágy-Somlyó felé irányuló s ma már a bérces erdők között csak töredékes nyomaiban észlelhető „Pál deák utja.“ Meg kell még jegyeznünk, hogy a Körösvölgyön a Thelegdyek mellett, egyik kitünő földes ur volt a reformációnak leg-hatalmasabb főuri pártfogója Drá g f i G á s p á r is. Ugy látszik, neje Somlyai Báthori Anna után, ő birta Felső és alsó Pestest, (mely egyenesen a mészégetö kemencéktől neveztetett így; — emlékezzünk Pestnek — a fővárosnak régi, Ofen, kemence, nevére), Ma-

gyar és oláh Lugast, Élesdet, Feketetót, Tarnóházát, és még Toti, Pappfalva, Ujfalva, Széltalló, Sás telek stb. falvakat. El lehet tehát gondolni, hogy Drágfi Gáspár alatt mily korán erőt vehetett e vidéken a reformáció. — A XVII-dik században már a Körösvölgy több pontján a Rákóczy fejedelmeket látjuk feltűnni földes urakként, hihetően Telegdi és Báthori ágon, mert a Rákócziak mindkettővel rokonságban voltak. Élesden több ízben fordultak meg s rövid ideig tartózkodtak is a Rákóczyak s a sólyomkői várnak utolsó parancsnoka is II. Rákóczy Ferenc hive volt. — Mindezeket azért valék bátor a körösvölgyi lelkésztársak s hitfelek figyelmébe ajánlani, hogy midőn ama kies vidéken a természet szépségeiben gyönyörködnek, ne felejtsek el azt sem, hogy oly földön laknak, amelyen a történelem reformációnk és magyar reformált egyházunk több nagy hőseinek nyomait és emlékezetét mutatja fel

Szerkesztő.

4

Még egy adat a turkevei Kovács Ferenc vallásért háborgattatása tárgyában.

A „Figyelmező“ ez idei első füzetében közölve volt a vallása miatt háborgatott turkevei Kovács Ferencnek superintendens Benedek Mihály urhoz 1818. auguszt. 8-ik és szeptemb. 5-ik napjairól intézett két rendbeli levele, melyben a többek közt említettik: „hogy a dolognak végére járjak, el mentem főfiskális urhoz,“ — és tovább: „én a királyra fogok appellálni; — személyesen akarok megjeleni ő Felségénél az instántziámmal együtt“. — Ha ilyen vallási ügybe laikus létemre teendő beleszólással úgy nem járnék mint a Kámory-biblia-fordításra tett profánus észrevételeimmel: megkísértem ez ügühöz egy adatocskával — meglehet ugyan hogy kettő sőt három is lesz belőle, — szolgálni, közöltetni kérvén amaz ő Felségéhez irt és vitt instantziának — betű szerint hü — másolatát — melynek a folyamodó által sajátkezüleg irt eredeti fogalmazványa vagy másolata birtokomban van; hitelesség és világosság okáért azonban eleve el kell mondanom, hogy és mint jutottam annak birtokába? ki volt ama levélben említett főfiskális? és hogy adataimat részint egykoru régi öregek szó hagyományai, részint saját tudomásom után beszélem. — Ama főfiskális tehát volt Turkevében — mint nevét írni szokta — öreg Nemes Lacka János, akkor, — tudniillik 1818-ban — a Jászkun kerületek tiszti főügyésze, — megholt 1828-ban mint Nagy Kunok kapitánya és egyházmegyei segédgondnok 76 vagy 78 éves korában; ki valóságos confessori jellemű református férfiúként volt ösmerve. — Kovács Ferencnek az

üldöztetés alatt a hol lehetett nyilvános, a hol és mikor ugy nem lehetett, — titkos tanácsadója és pártfogója; s mint ilyennek kétségkívül Kovács Ferenc ön maga közlötte folyamodványát, — Lacka János anyai nagy atyám lévén, az ő érdektelenebb irományai között került ama példány az édes anyám kezére, s onnan az enyémre; mielőtt tovább haladnék megemlitendőnek tartom, miszerint jó emlékü nagyatyám előttem mint 9—10 éves unokája előtt több régi eseményeket rendesen ilyen elő vagy utó figyelmeztetéssel szokott vala elbeszélni: „Kis fiam! el ne felejtöd a mit mondtam, mert ezt mástól bajosan vagy sohasem fogod meghallani.“ — Ilyen — meggyőződéseim szerint — hiteles férfiaktól vett szóhagyományokkal fog a tisztelt olvasó jelen igénytelen soraim között találkozni; — „valeant quantum valere possunt.“

De térjünk vissza a hol elhagytuk! Ama kezemnél lévő folyamodvány vastag, durva egész iv papiron jó olvasható egészséges — hogy ugy fejezzem ki, paraszt — betűkkel van írva minden kelet és külső cím nélkül; mint a körülményekből gyanítható 1819 vagy 1820-ban keletkezhetett, s vitethetett a Felsőhöz; és lett is annyi eredménye, hogy Kovács Ferenc és családja az üldözés alul fölmentetett, de már — ugy 1822 körül — későn, mert az akkoron már megtérített két leánya, — kiket a kath. papság Szihalmon és Földöbrön jó módu katolikus földmivelőkhöz férjhez adott, és az egyik fiu — kinek utódai Turkevében maig is viselik a P á p i s t a K o v á c s nevet, — csakugyan róm. katolikusok maradtak; a másik két fiunak egyike „Ferencz“ most is élő becsületés református öreg ember; mig a katolikus ág mindnyája, nem igen kifogástalan emberek!

A Kovács család zaklatása előtt Turkevébe már régebben béerőszakolatott a róm. kath. egyház. — A Nagykunságon ugyan a redemptió vagy váltáskor, 1745-ben az egy Kun-Szent-Mártont kivéve, — mely a Radics és Bozics két rác eredetű ős családon tuí szinte pusztas lakatlan volt és Jászszági róm. kath. jövevényekkel telepített meg: sehol sem laktak római katolikusok; Kisujszállás és Madaras — mint mondani szokták — most is tiszta városok; — Karcagra, Kunhegyesre, Turkevébe az 1760-tól 1780-ig lefolyt időközben telepítettek, — hogy és miként? — szomorú idők voltak azok! — jobb nem szellőztetnünk, mert a róm. kath. papság hamar ámitóknak s vallás örültjeinek (fanatikusoknak) kiáltana bennünket! — elég az hozzá Kisujszállás tisztán maradt; — itt, — mikép egy illető tisztas család szóhagyománya tartja, a befészkelés Pásztohay János nevü derék lelki pasztornak csaknem hihetetlen vakmerő ellentállásán törött meg; — ezen „kisujszállási papnak“ — Pásztohainak nevét régebben egy debreceni szóhagyomány is öszveköttetésbe hozta a Nagytemplomnak meghiusított elfoglalási ki-

sérletével; mely ha nem Pásztohay befolyásával történt is, mindenesetre az ő rettenthetetlensége mellett tanuskodik. A hagyomány szerint Pásztohayt, mint külföldi valamelyik egyetemen tanuló magyar akadémikust, az ottan utazó — akkor még csak korona örökös — II. József esetleg megösmerte, — megkedvelte, — s ezzel biztatta volna: „Hazámfia! légy hű pásztora hivednek, míg én élek egy hajad szála sem fog meggörbülni“; — annyi bizonyos, hogy amaz 1760—1780 közti villongós időszakaszban, midőn II. József már corregens volt, — a többször tettlegességek is kitörő Pásztohay, a róm. kath. papság és barátok minden megtámadásai és áskálódásai közepette mintegy valamely láthatatlan kéz által védve s fődözve állott és maradt. — Hadd említsünk meg rólla egy komikus esetecskét! — Midőn egy alkalommal a kisujszállási templomban predikált, a kenderesi franciskánus administrator a Cinteremben leskelődve hallgatózott; észreveszi az öreg ur, és a kathedrából következőleg szólítja meg: „Istennek embere! mit állasz ott a tornácba? lépj beljebb az Urnak házába, és idebent hallgasd az ígét, melyet én hirdetek.“

Szabad legyen még egyszer ismét jó emlékü nagy atyámra visszatérnem, a mennyiben ifjúkori élete az akkori viszontagságok egy kis epizódját képezi!

Lacka János akkor volt fitanító vagy rektor Egyeken, midőn onnan a klérus földes ur az ő református lakosokat erőhatalommal kiverette, s helyökbe róm. kathólikusokat telepített; minő barbársággal vivatott ez, bizonyítja az, hogy az ostromlott templomot a bíró vagy kurtor legényfijával együtt védelmező nagyatyám orrán oly ütést kapott, melynek nyomát holtig viselte; az ősi tűzhelyökből kivert hivek egy ideig még a helység alatt sátorokban s nádkunyhókban „lógerezték“ (ily fejezték ki őket), azon halmocskák egyike, melyen a hivek sorsában mindvégig osztozkodó nagyatyám nádkunyhócskája — illetőleg az iskola — állott, máig is Rektor dombjának nevezetik. — Egyek alúl a hivek a Debrecen határába nyert újabb „Loger“-be vándoroltak, a honnan aztán országgá elszéledtek, egyrészt az aradi kincstári pusztákra, másrészt Debrecenbe költözött, hol — ha jól emlékszem — ezen családok viselték s vették föl a „Logeresi“ megkülönböztető előnevet. — Nagyatyám a bujdosó egyeki előljárók élén két izben is járván Bécsben, ez alkalommal jutott az Agens (a költő, előbb gárdista, később pedig kathólizált) Besseney ösmeretségébe, kinek később patvaristája, majd adjunctusa lett; és ezen öszveköttetése alapján írta ő ama Besseneyre vonatkozó életirási töredéket, mely nemrégiben a Magyar Testország történetében közöltetett. — A kiveretés és bujdosás idejéből sok komikus, — csak magán körben elbeszélhető — adomái maradtak fön az öreg

urnak; — mert hiszen mint fiatal ember, saját nyomorúságából is tréfát tudott csinálni!

Hajdu László,
1849. honvéd huszár főhadnagy.

Kovács Ferenc folyamodványa.

Felséges Császár és Király!
Legkegyelmesebb Fejedelem és Uram!

Keserves az én állapotom. Igazi Reformata Keresztyén Vallásomért öt esztendő óta annyi háborgatást szenvedtem, és annyi nyomorúságokon mentem keresztül, hogy a legkeményebb szív is megessen rajtam. Azért mint Felségednek leghüségesebb Jobbágya, esedezem és könyörgöm Felséged előtt, mint legkegyelmesebb Atyám előtt, szabaditson meg már ily sok idő után a nyomorúságtól. Én igazán kiontom szívemet Felséged előtt, mint a fiju szokta édes Attya előtt; mert meg is sérténém vélle Felségedet mint Jobbágyainak jó Attyát, ha tiszta szívvel elő nem adnám fájdahnimat. Őt gyermekeimtől fosztattam meg éjszakának idején erőszakkal, mert magamat s feleségemet megkötözték, s kötözve hagytak a szobába, úgy vitték el töllem őket, ezek közzül már három haza jött és most is azt mondják hogy ők soh sem lesznek Catholikusokká, ketteje pedig még most is oda van, a két legkíssebbik, egyik Szihalmon a másik Fel-Debrón. Ezeknek haza bocsátásáért és mindnyájoknak a Reformata Vallásnak a mellybe születettek, követhéseért térden állva esedezem és könyörgöm Felséged előtt, mint jó Atyám előtt. Hiszen azt hiszem én, ezek is azt hiszik, hogy a Reformata Vallás idvezítő Vallás, ebbe kívánom azért nevelni őket, nem is nyughatik meg Lelkem esmérete azon, hogy Catholikusok legyenek, magok sem akarnak azokká lenni. Felséges Fejedelem, Legkegyelmesebb Atyám, kéntelen vagyok szívemet kiönteni. Még az Ó Testamentomba se parancsolta az Isten a Zsidóknak, hogy a Pogányok Gyermekeit elvegyék és Zsidókká tegyék, parancsolta, hogy őket megöljék, de hogy gyermekeiket elvegyék nem parancsolta, hogy parancsolná tehát most az Isten, hogy a keresztyének, a keresztyéneknek Gyermekeiket vegyék el s a magok vallását véllék megtagadtassák. Hogy az Édes Atyákat és Édes Anyákat a kik gyermekeiket természetl is, Isten törvénye szerint is szeretni tartoznak, a Vallás színe alatt így nyomorgassák, gyermekeiket szivektől elszaggassák, elvegyék erővel. Olyan vallásra tanítsák a melyről meg nem győződhetnek. Én szívemet kiöntöm, mert kénytelen vagyok magam előadni és leírni dolgomat, mert már annyira ment nyomorúságom, hogy mások Instántiát írni sem mernek. Hiszem Felséged is nem tsak Császár és Király hanem Atya is, nem teszem én Felségedet az én állapotomba, a

mindenható őrizze Felségedet, minden olyan történettől, a melybe Felséges Magzattjaitól megfoszthatnák, kiváltképpen a Vallás színe alatt, mert ennél keservesebb nintsen. Hanem tudom azt, hogy a kik az én Gyermekeimet elvitték, azok neu Atyák. nintsen azokba természetes atyai szeretet, mert ha volna, véllem és gyermekeimmal ilyen kegyetlen dolgot nem tselekednének. Sehol sem parantsolja azt az Isten, hogy az Atyától a gyermekek elvétessenek ; mert az Isten esmeri az Atyai és Gyermekei szívet s nem kívánja, hogy rajtok illy elyiselhetetlen erőszak tétessék. A Világi törvény se kívánja azt soha, sehol sints olyan törvény. én nem hiszem, hijjába mondják, a melyly azt parancsolná hogy a Catholicusok a Reformátusok gyermekeit elvehetik és Pápistákká tehetik, hanem elmagyarázzák a törvényeket ; és Felségednek talán nem is adják elő a maga valóságába a dolgot s tsak arról a részről a mellyről nékik kedvez. Az én egész állapotom le van írva az itt lévő Irásba a mellyet a Districtualis Tiszt Urak irtak. Minekutánna Felséged ezt láthatta, feloldozott magamat a Catholica hit követésétől. A Tiszt Urak úgy magyarázták, hogy megengedte Felséged Kegyelmesen hogy a Reformata Vallásra által mehessek. Itt se vólt Felségednek jól előadva a dolog, mert én Catholicus soha sem vóltam, nem vólt hát szükség által mennem a Reformata Vallásra. Ha már megengedte Felséged, hogy magam a Reformata Vallást követhessem méjjséges alázatossággal térden állva könyörgök, siralmimmal mesom Felséged Lábait, engedje meg hogy azon két Leánykáim, akik még vissza nem nem jöttek, adattassanak vissza. Engedődjön meg nékiek, hogy a reformata vallást követhessék, ne tétessenek erővel Catholicusokká. Az én Lelkem esmérete meg nem győződhetik afelől, hogy valakit gyermekétől még a Vallás színe alatt is meglehessen fosztani. Nints nékem nagyobb tulajdonom mint Gyermekeim, ezeket én töllem senki el nem veheti a nevelés végett, nem parantsolja ezt sem az Isten törvénye, sem a világi törvények, illyen kegyetlen törvényt az egész Világon sem hallottunk. Az én dolgom egészen világos az itt levő Irásból, de még is világosabban lehetett volna előadni. Megtetszik abból hogy én nem születtem Catholicus szüléktől, mert mikor én születtem még akkor nem vólt az én Atyám Catholicus, megtetszik hogy soha én Catholicussá nem lettem, én hát sem nem születtem sem nem lettem catholicussá. Nem is háborgatott engem soha senki még adlig is mig az Atyám élt, hanem mintegy 48 esztendő korbomba ezelőtt mintegy öt esztendővel jutott eszébe Kevi Plebánus Urnak, hogy Érsek ő Excellentiájának be kellene adni : azóta háborgatódom keservesen, és gyötrettetem éjjel nappal magamnak s Gyermekeimnek sorsán, azólta öt Gyermekeimtől is megfosztattam Világi Javacskaimat is nagyobbára elvesztettem, így nyomorgatódott Felségednek hűséges Jobbágya. Ha tehát én soha semmiképpen Catholicus nem vólt-

tam, mert sem nem születtem sem nem lettem soha, én reám a törvényt sem lehet szabni, annyival inkább gyermekeimre, mert minthogy én Catholicus soha nem voltam, nem lehet mondani hogy az én Gyermekeim Catholicus Atyától származtak. Térden álva és siránkozva esedezem azért Felséged előtt mint legkegyelmesebb Atyám előtt, enyhüljön leghüségesebb Jobbágya iránt szánakodó szive, hogy engemet leghüségesebb Jobbágyát a Vallásért való háborgatás alól szabadítson meg és a még Szihalmon és Fel Debrön lévő két Leánykáimat Atyai Nevelésem alá adatni parancsolja meg, mindnyájokat pedig a Catholika Vallás követésétől, mint a kiknek Attyok soha Catholicus nem volt, megszabadítsa és a Reformata Vallás követését megengedje. Hajtsa a Mindenható és sziveket vizsgáló Ur Isten az én Királyomnak s legjobb Atyámnak szivét ezen kérésem meghallgatására! Hogy jótéteményeért az én jó Királyomat és Atyámat életem fogytáig áldhassam, hogy engemet a háborgatástól megszabadított és Országába a Csensségre és Lelkiesméretem szabadságára eljuttatott Ámen.

Kovács Ferencz m. k.
Turkevi Református Lakos.

Egyházi krónika.

Németország: Tulkemény rendszabályok a porosz klérus ellen. — Az ifju Delitzsch hittanár halála. — Moltke tábornoszernagy mint az iskolák kitünő pártfogója. Tanári óraszám növelése. Tanítói fizetés Thüringenben.

Említettük annak idejében, hogy Poroszországban, a legujabb egyházi törvényeknek nem engedelmeskedő római katolikus papokra, a többek közt azon büntetés is van szabva, hogy fizetésöknek állami forrásból eredő részét elvesztik. Ennek azonban nagyon kevés sikere lett, mert a katolikus gyülekezetek, önkéntes adományokkal kárpótolják az ekként büntetett lelkészeket. Most tehát már a kormány azon tulszigoru rendszabályhoz akar nyulni, miszerint mindenféle oly adakozást betilt, amire a kormány előlegesen engedélyt nem adott. Az ily betiltó rendelet a Rajnavidékére már ki is adatott s minthogy minden egyházi ügyekre s minden hitfelekezetre nézve egyiránt kiterjed, a protestánsok, akik ez által igenérzékenyen vannak sujtva, nagyon fel vannak ingerülve az ellen.

Folyó évi február 3-dikán hunyt el Rappalóban Genua mellett, Dr. Delitzsch Ferenc lipcei hittanár fija János, aki szinte mint rendkívüli hittanár működött a lipcei egyetemben. Rostockban született 1846-ban. Ifjusága nagy részét Erlangenben tölté. Leginkább a dogmák történelme s a symbolika mezején működött s jövőjéhez a tudomány méltán nagy reményeket kötött, amelyek be is teltek volna, ha a halál ott ahova üdülni ment, ifju korában meg nem lepte volna őt.

A világhírű porosz főhadi tiszt Moltke, mint három kis falunak földes ura, ezen falvak számára, amelyek egy iskolai községet alkotnak,

14,000 márkon egy szép iskolát építtetett, és ezt, 9000 márk tökepenzzel együtt ajándékol adá az iskolai községnek. — Tárgyrokonságnál fogva itt emlitem fel, hogy szinte a legújabb időkben, Báró Stiglitz oroszországi főúr, egy Péterváron felállítandó technikai rajziskola számára egy millió rubelt ajándékozott. Sok ily patronusok kellenének a magyar protestán egyházak és iskolák számára is!

A közelebbi időkben megtámadták némelyek a porosz országgyűlésen az oktatásügyi miniszteriumot azon rendelete miatt, mely szerint a gymnáziumi s más azzal rokon felsőbb iskolai tanárok hetenként 22 sőt 24 tanítási órára is kötelezhetők. Ily tartalmu rendelet az újabb időkben 1863-ban adatott ki. A vita végeredménye az lett, hogy a kormány intézkedése helyben hagyatott, azon természetesen megjegyzéssel, hogy a jelenleg működő tanárok, a meghívó levelökben kitett óraszámánál többre, saját beleegyezésök nélkül nem kényszeríthetők,

Az ugynevezett thüringeni tartományokhoz tartozó Rudolstadt hercegségben, a jelen év elején lépett életbe a népiskolaitanítókfizetésének új szabályzata. E szerint az olyan tanító, akinek 70-nél kevesebb tanítványa van 750, akinek 70 — vagy annál több tanítványa van 850, sőt nagyobb városokban 900 — 1100 márk évi fizetést kap. A rektorok évi fizetése 1100—1400 márk. — Hogy a tanítói fizetés, a tanítványok számához képest emeltebb legyen, azt mi is méltányosnak tarthatjuk.

Nagy Britannia: Az angol rituálisták és Róma. — Az angol rom. katolikusok bőjtje.

A közelebbi időkben azon hir terjedt el, hogy száz angol rituálista pap, nyíltan és ünnepélyesen fog belépni a római katolika egyház kebelébe. Utóljára is kisült azonban, hogy egyenesen jégrevitték a jámbor Manning érseket, akihez részint névtelen részint holmi jelentéktelen állású ravasz emberek „presbyter Anglicanus“ cim alatt írogattak s tettek áttérési ajánlatokat. Az érsek velök, komolyan tárgyalásba kezdett bocsátkozni, bizonyos különleges előjogokat is ígért számokra s emellett nyíltan és ünnepélyesen fel is hívta őket, hogy most már beléphetnek az egyedül idvezítő egyház kebelébe. Ekkor azonban Mac Onochie a rituálisták egyik fővezére, száz rokonelvű lelkésszel együtt nyíltan fel lépett, a meghívást visszautasította, s nagyon érthetően kimondotta, hogy az ő Rómával való egyesülésökről szó sem lehet mind addig, míg a vatikáni zsinat végzeményei formáserént vissza nem vonatnak.

Az említett Manning bibornok érsek, a legközelebbi bőjt re vonatkozólag azon rendeletet bocsátotta ki, hogy az egész bőjt alatt, bátran ehetnek húst, amennyi csak tetszik, mindazon római katolikus angolok, akik az államtörvények iránti engedetlenségök miatt hivataluktól megfosztott porosz római katolikus lelkészek számára adakozni fognak.

Franciaország: Protestánsok iránti türelmetlenség. Marseilleben egy protestáns nő, földhözragadt rendkívüli szegénysége miatt, terhének elszülési idejére a közkórházba volt kénytelen menekülni. Mindaddig, míg reá nézve a válság napja el nem jött, egyene-

sen kényszerítették a misén való rendes megjelenésre. Midőn gyermekét elszülte s még rendkívül gyenge volt, egy római katolikus pap a legocsmányabb szitkokkal támadta őt meg; még folyvást halálos veszélyben forgott, midőn vette észre, hogy gyermekét keresztelni viszik; ő protestált, hogy gyermekét, csak protestáns pap keresztelheti meg; ez mind nem ért semmit s megkeresztelték a gyermeket egyedül idézítő katolikus módon.

Egy faluban néhány protestáns család összeállott, hogy gyermekeiket nem járatták többé az apáca köztanító elibe, hanem közköltésen tartanak egy protestáns nőtanítót. Kaptak is egy olyat, aki az államvizsgát kiállotta s teljes érvényű tanítóképességi oklevéllel birt. Ez, annak rendi szerint bejelentette magát a megyei hatóságnál s ellene semmi kifogás nem tétetvén, megkezdte a tanítást. Ámde egy pár hét mulva megjelentek a zsandárok a kis iskolában s a kilenc kiskorú iskolás leány gyermeket, minden esdeklésök és sirásuk ellenére is, délután 3 óraker nagy hóban, rendkívüli hidegben, elvitték a járásnak három órányi távolságra lakó másod főnökéhez, aki a gyermekeket, az iskola alapítása felől nagy képekkel és egész szigorúsággal kikérdezvén, még az nap a zsandárokkal visszavittette őket.

St. Etiennének valami közsémbányájában, a legközelebb mult télen 75 munkás véletlen szerencsétlenség miatt szörnyű halált halt. Hólttestek koporsókba zárva, a közkórház udvarán valának kitéve. Minthogy a hó nagyon esett 65 koporsót betakartak fekete posztóval; tiz pedig fedetlen maradt, mert azokban protestáns franciák nyugovának. Az illető protestáns lelkésznek s a gyászoló feleknek a legerélyesebben kellett fellépniök, s csak úgy engedte meg a kórházi hatóság, hogy a protestánsok koporsói is terítővel láttassanak el.

Ausztria: A tiroli ultramontánok nagy türelmetlensége.

Legfelsőbb helyen megengedettett, hogy Innsbruckban és Meránban, rendes lelkészi állomással bíró protestáns gyülekezetek alapításának. Meránra vonatkozólag az ultramontán Vaterland ezt írja a többek közt: „Tehát 39, legnagyobb részben bevándorlott idegen család kedvéért sértik meg a hű és áldozatkész buzgó tiroli honfiak legszenvedbb vallásos érzelmeit és sérthetlen alkotmányos jogait! A végre, hogy Ausztriában állandó helye legyen egy porosz lelkésznek, a tiroli hitegység drága kincsét szét kellett zuzni! Erre a porosz Kreuzzeitung igen találóan ezt jegyzi meg: „Itt ismét az ultramontán esetlenség mutatkozik, melyszerént t. i. az alapelveket változtatni kell, ugy ahogy a szükség kívánja; itt a „hitszabadságért“, — amott a „hitegységért“; most a fekezetek egyenjoguságáért“; majd a „római egyház egyedüli uralkodásaért“ kell harcolni, már t. i. a szerént, a mint a többség és kisebbség az idők és viszonyok szerént éppen áll.“ — A tiroli tartományi gyűlés ultramontán tagjai csakugyan kijelentették, hogy ők a tanácskozásban többé részt nem vehetnek, mert rendkívül meg vannak sértve az által, hogy az innsbrucki és meráni protestáns gyülekezetek felállítását megengedettett. E nyilatkozatra igen dicső és magasztos feleletet adott a Felső, melyszerént t. i. az egész tiroli tartományi gyűlés rögtön felszaltattott.

Szabad legyen itten, két igénytelen megjegyzést tennem és ajánlanom különösen a lelkészársak figyelmébe. — Az egyik az, hogy — miként már nagyon sok és jeles tudós protestánsok kifejezték, — azon rendkívüli szenvedésekért, amelyeken a protestáns egyház általment, mint például, hogy hazánkban is nem annyira az uralkodókat és államkormányokat, mint sokkal inkább az ezek felett is hatalomra emelkedett római katolikus klérus némely türelmetlen főtágjait kell okolni; — a másik pedig az, hogy az oly türelmetlenségek, milyeneket most, a legújabb időkben, Franciaország és Ausztria, tehát civilizált államok kebeléből felhozánk, fájdalom! a római katholicismuskak, s éppen a legújabb időkben feltűnt vatikanizmusnak is, egyenesen természetéből, mílvoltából folynak. Az pl. hogy a protestánsokat, ha másként nem lehet, tehát valóságos erőszakkal is lehet és kell a római katolika egyház kebelébe való térésre, — vagyis, a klérus terminológiája szerint, „megtérésre“ kényszeríteni, — valóságos tisztá római katolikus elv. — Valóban, nálunk Magyarországon, a protestantizmus érdekében, nincs egy-egy szükségesebb dolog mint az, hogy a lelkészársak, komolyan és tüzetesen tanulmányozzák a symbolikát és egyháztörténelmet s ezek mezején különösen a római katholicizmus elveit és tényeit. Ezt, a mi áldott emlékü őseink, nagyon komolyan tették ám, s nálunk pl. több ízben, a lehető legünnepélyesebben, mind a két protestáns hitfelekezet, mind egyes kerületek, maga a Felség előtt világosan kifejezték azt, hogy a mi autonom protestáns felekezeti iskoláinknak, római katolikus egyének s különösen papok, mint vallásunk, egyházunk s ehez szervileg tartozó saját iskoláink professzionatus ellenségei, felügyelői nem lehetnek. A porosz protestánsok, a legújabb időkben is határozottan kimondották azt, hogy a felekezeti iskolákhoz, az illető felekezetből kell kinevezni az állami felügyelőt is, s azon eszmét, hogy protestáns iskolák felett római katolikus egyén, sőt éppen pap, lehessen az állami felügyelő, a leghatározottabban visszautasítják. Ha nálunk magyar protestánsoknál nem így van a dolog, annak oka bizonynyal nem a nagy műveltség, nem is a nagy liberalizmus, hanem a vétkes indifferentizmus, amely különösen hozzánk lelkipásztorokhoz egyáltalában nem illik és amely elébb vagy később, egyenesen a klérus malmára hajtja a vizet.

Különfélék.

A modern atyafiak legújabb ijjedelme.

A Ballagi ur lapját, már évek óta egyáltalában nem olvasom rendszerént, és pedig leginkább azért, hogy ez által is kerüljem az előttem mindenkor kellemetlen, gyakorta pedig egészen utálatos polémiákra vezető alkalmakat. Az említett lap folyó évi 13-dik vagyis mártzius 26-diki számát azonban egyik ifju munkatársam egyenesen elhozta hozzám, s figyelmeztetett Farkas József urnak abban lévő s ellenem intézett cikkére: „A Figyelmező legújabb nagy tette“. E cikket megolvastván, látom, hogy az én rövid és gyöngye közleményem e folyóirat mult mártziusi füzetében: A magyarországi ugynevezett protestáns egyletről, mint

egyházunk történetének megiratójáról, — mint valódi kegyetlen fagylaló északi szélvész csapott le a modern reformerek ékes virulmányaira, mert a Ballagi ur lapjának említett száma legalább, valóságos farkasordító hideget s gyötrelmes reszketést és fogvacogást mutat.

Il faut hurler avec les loups; a farkasokkal ordítani kell, — mondja a francia példabeszéd s valóban ha minket debrecenieket valami édes rokonszenv vonzana a reformerek felé, vagy valami rettentő félelem szállana meg nevöknek és szavuknak hallattára: tehát most mi is hasonló üvöltésekkel fordulhatnánk modern barátaink felé. De mi részünkről, hagyjuk ezt ezuttal a farkasoknak. *Conveniunt rebus nomina saepe suis.*

Hanem részemről azt talán már inkább válaszolhatnám Farkas urnak, amit az egykori jámbor költő Édes Gergely irt a kecskébékához, és amit a kecskeméti tanárokkal vitázó szellemdus Dobos a hajdani Protestans Lapban, egyik cikkéhez formászerint mottóul tűzött ki:

Oh mikor így irnyogsz virnyogsz, már tán vasat is fogsz
Ellenem, óh mit akarsz, mily nehezemre vakarsz!
Jaj, ne kiálts lármát, ne szerezz hát bennem „ad ármá“-t;
Bosszut nem tehetek: s árba ki menne veled?!!

Én, a Farkas ur által megtámadott említett cikket, őszinte meggyőződésből irtam, benne személyeket, egyéni erkölcsi jellemeket sértegetni egyáltalában nem kívántam, Farkas urra pedig legtávolabbról sem gondoltam s ime most ő a legrutabb módon s a legnagyobb gyűlölettel egyenesen az én személyem ellen fordul. Mindegy! Régóta ismerem már én az ő ezen nemes mesterségöket: de azért sárba, még ez uttal sem megyek velek.

Szólok tehát néhány szót a tisztelt olvasókhöz, nem a megkezdett hangon, hanem amennyire lehet higgadtan és tárgyilagosan.

Legelőször is az jut eszembe, hogy a méltányosságnak és viszonyosságnak mily nagy barátai s mily ártatlanul szenvedők ezek a mi modern testvéreink és barataink!

Juthat eszébe a tisztelt olvasónak, hogy az 1872-dik év elején Révész Bálint tisztántuli ref. püspök, egy körlevélben hivatalosan ajánlotta a lelkészeknek a Figyelmezőt. Ily ajánlás, a mult időkben is számtalanszor történt; s miután a Figyelmező egyházunk és iskoláink épen azon érdekeinek tüzetes védelmezését tűzte ki feladatául, amelyek iránti hűségre mind általában a lelkipásztorok, mind különösen a püspökök és esperestek, nemcsak törvény, hanem saját ünnepélyes esküjük által is köteleztetvék: ebből önként következik, hogy midőn bármely esperest vagy szuperintendens a Figyelmezőt, vagy általában az ily tartalmu és

irányu irodalmi művet ajánlotta, egyenesen hivatalos kötelmével egyezőleg cselekedett. Ajánlotta pedig R. B. a Figyelmezőt oly szelid modorban, amelytől a modernnek sértegetése egészen távol volt. S mi lett a modernnek részéről a kérdés nélküli, tolakodó felelet ezen ajánlásra? Egy léha és ocsmány vezércikk a Ballagi ur lapjában „Hivatalos skandalum“ cím alatt, amely alá, egész általánosságban, s valószínűen csupa hazugul „Több pap tiszántulról“ — van írva, de megnevezve senki. Annak idejében csakhamar s körül belől alaposan megtudtuk mi azt, hogy ki lappang amaz álarc alatt, s nagyon érdekes lenne ha most megmondanám; de hagyjuk ezt, mert nem tartozik a dolog velejére. Elég az hozzá, hogy a Ballagi ur lapjának modernei, nemcsak nem tartózkodtak attól, hanem egyenesen kötelességüknek, feladatuknak tartották azt, hogy a tiszántuli egyházkerület tiszta szelid jellemű s méltán szeretve tisztelt szuperintendensét, egyebekért is ugyan, de épen egy irodalmi vállalatnak, a Figyelmezőnek ajánlásáért is, a legocsmányabb címekkel illessék és vérig sértegessék, (ekkor, kiváló jókedvel omlottak a modern testvéri szeretet bőség szarujából az inquisitor, hypokrita, jezsuita, képmutató s más eféle gyönyörű szép megtisztelő címek, elienünk debreceniek ellen), annyira, hogy az említett, s nem ok nélkül irodalmi brávóknak tartható modern egyénekek szemben, a mélyen megsértett püspöknek, az egyházkerületi közgyűlést kellett felhívni elégtétel adásra. Mindez — mondom — a moderneknek szabad volt, hogy t. i. leverjék azt, aki a Figyelmezőt ajánlani meri; de a Figyelmezőnek már nem szabad, az ő valamelyik irodalmi vállalatukról azt mondani, hogy az nem méltó a vallásához hű protestans közönség s a szakértők pártfogására s azt az egyházi tisztviselők legfelebb csak tudomásul vehetik.

Hogy mily méltányosak és ártatlanok a mi modern testvéreink, azt az újabb időkből is fennen hirdeti a többek közt egy tény. A mult év elején az Evangyéliomi protestans lap megindulván, abban a debreceni főiskolai hittanárok, mindjárt kezdetben egy kitünő és alapos cikk-sorozatban előadták saját hittani álláspontukat. Ezért többekkel együtt én is őszintén becsültem és tiszteltem a tanárokat. Ámde Ballagi ur, talán még végét sem várta a cikksorozatnak, s már a legdühösebb módon megtámadta s köz neveltség tárgyává tenni igyekezett az említett tanárokat, s midőn épen most esztendeje, az egyházkerületi közgyűlésen jelen volt esperestek és segédgondnokok egy az említett lapban közzé tett nyilatkozatban, helyeslésüket fejezték ki a debreceni tanárok álláspontja felett: Ballagi ur egyáltalában nem késedelmezett, valami különös neveltséges módon leckéztetni és sértegetni még az esperesteket és segédgondnokokat is.

Tehát, a Ballagi ur lapjának szabad volt a legiszonyubb módon

megtámadni a debreceni hittanárok s az Evangyéliumi prot. lap irányzatát s az azt helyeslő esperesteket és segédgondnokokat; de már Figyelmezőnek nem szabad a protestansnak alaptalanul nevezett romboló egyesület valamely irodalmi vállalata felett nem helyeslését nyilvánítani, s attól a pártfogást megvonni.

Egyébiránt szeretném tudni, hogy kicsoda az, a debreceniek vagy tiszántuliak közül, aki ha szavát egykissé erélyesebben felemelte a modernek ellen, azt ők, irodalmilag tüstént leszurni, letapodni nem erőlködtek volna? Mit műveltek pl. még Tiszta Kálmánnal is 1873-ban, épen azon időpontban, amidőn a teljhatalmu konventnek általuk már régolta forralt eszméjét, egy pár hét múlva teljesen megvalósulandónak s a debreceniek és tiszántuliak háttérbe szoríttatását és megaláztatását egészen bizonyosnak tartották? — Az iszonyuan gyalázó személyes sértegetésekért Tiszta Kálmánnak különös módon kellett elégtételt venni s Ballagi ur elég vitéz és bátor is volt, lapjának mindjárt következő számában épen a konvent kezdetére, a rendkívüli sértegetéseket formaszerezté visszavonni.

Im ily ártatlanok, lovagiasok és méltányosok velünk szemben a mi édes modern testvéreink! s most már szabad legyen azt kérdenem, hogy vajjon mit feleltek volna ők nekem, ha én őket, a modernek főnökeit s közvitézeit, komolyan felszólítottam volna, hogy legyenek a Figyelmezőnek munkatársai és pártfogói?? Én részemről, abból, amit a Figyelmezőt s Evangy. prot. lapot pártfogoló tiszántuli püspökkel, esperestekkel és segédgondnokokkal s velem és a Figyelmezővel számtalanszor, elkövettek, egyenesen azt következtetem, hogy ők, az én hozzájuk való folyamodásomra, világgraható gunyakalylyal feleltek volna s engem bizonyosan az örültek házába utasítottak volna, sokkal erélyesebben és világosabban, mint a hogy nem régen Brassai, valakivel szemben említette volt a Bedlamot. — Azonban, meg is kell jegyeznem mellékesen, hogy engem ugyan semmiféle érdek, semmiféle vész és hatalom arra nem birt volna soha, hogy én a Figyelmező gyámolításaért csak egyetlenegy szóval is, a modernek felé forduljak.

A külföldi moderneknek, reformereknek és protestans egyesületeknek is vannak irodalmi vállalataik; de azért nevezzen kérem bár ki, csak egyetlenegy esetet is arra, hogy azok a külföldi modernek, a hozzájuk nem tartozó sőt velök egyenesen ellenkező lelkészekhez vagy egyházi tisztviselőkhöz fordultak volna pártfogásért vagy közreműködésért. Ott ez, merőben képtelenség, mert ezerszerre jobban tisztában vannak ott, mind az eszmék és irányzatok mind a jellem mivoltával mint mi, s bizonyosok lehetünk felőle, hogy ha valaki a német protestans egyesület nevében és érdekében pl. a berlini vagy stuttgárdi egyházhatósági

levéltárakhoz folyamodott volna, azok épen úgy zárva maradtak volna előttök, mint isteni tiszteletök előtt a templomok.

Nem kell az eszméket és fogalmakat összezavarni s elesavarni és elferdíteni. Én részemről valamint eddig úgy ezental is, bármely egyes római katolikus papnak, sőt akármely vallásfelekezethez tartozó tiszteességes egyénnek, a legszívesebb készséggel szolgálók történelmi vagy más tölem telhető segítséggel, s természetesen hogy nem tagadom ezt meg a zsidó, vagy unitárius s reformer modern paptól sem; sőt hitfelekezeti s theologiai irányzatát nem is kérdezem egyiknek sem, avégre hogy az irodalom s tudomány érdekében segítségére lehessenek. Azt azonban kereken kimondom, hogy ha jönne hozzám pl. egy olyan egyén, aki anélkül hogy én kérdezném, mintegy dicsekedve bemutatná magát hogy ő jézsuita s egyenesen a jézsuita rend nevében és érdekében komolyan felhívna engem, hogy legyek segítségül és működjem közre, egy a jézsuita rend szellemében irandó egyházirodalmi mű létrehozásában: efeletti megütközésemet és csodálkozásomat kifejezném, s az egyházunkkal már ex professo ellenkező sőt annak kiirtására törekvő jézsuita rendtől vagy annak egyes tagjaitól a közreműködést és segítséget megvonnám; épenugy mint meggyőződéseim szerint, minden értelmes magyar hazafi megtagadná egy oly pánszláv vagy nem tudom miféle egylettel való közreműködést, amelynek részint nyiltan bevallott, részint elpalástolt, de azért határozottan létező célja nem más, mint a magyar nemzetiség, magyar alkotmány és monárkhia egyszóval: a történeti és pozitív jogi alapokon nyugvó egész magyar állam teljes tökéletes felforgatása.

S im itt tűnik fel a második főeszmé, vagyis inkább pozitív alapigazság, amelyet ez alkalommal is különösen kell az olvasók figyelmébe ajánlanom, és ez abban áll miszerént: azon ellentét, amely egyházunk s a modern reformerek vagy protestáns egyletesek irányzata között van, oly rendkívül nagy, erős és kibékíthetetlen, hogy ha a modernek irányzata győzne, egyházunknak mindenestől teljes tökéletesen végének kellene lenni; és pedig úgy, hogy az egyház helyébe lépendő modern intézetet a szentírással s a reformátzió alapelveivel egyezőnek, azaz evangyeliomi protestánsnak egyetlen egy okos ember sem tarthatná.

Ezt külföldön számtalanszor bebizonyították már; kimutattam én is, a többek közt a Magyarországi protestáns egyletről írott művemben, amelyet nagyon ajánlok a modern atyafiak figyelmébe; nem tagadják sőt egyenesen elismerik ezt magok a külföldi modernek okosabbja, őszintébbjei és bátrabjai is.

Ha tehát akad még oly csudabogár a magyar modern Izraelben, aki Farkas urral egyezőleg, akár hiszi, akár csupán csak hirdeti, hogy a

különbség csupán abban áll, hogy ők „a hitvallásuk elavult tanait nem tartják örök időkre kötelezőknek“, — mi pedig per-se, igen!? továbbá hogy ők „ősreformátorainkkal egyetértőleg, a folytonos haladás s a lelkiösmeret-szabadság elvét hirdetik s igyekeznek valósítani s a valláserkölcsei élet felelevenítésén munkálkodnak“, mi pedig per-se, épen ellenkezőleg mindezeket elnyomni akarjuk!? hogyha mondom, akad még oly modern próféta aki azt hirdeti, hogy az ellentét csak ebben vagy más efélekben áll: az tudja meg, hogy oly farkas verembe esett, amelyből frissen egészséggel és ép lábakkal aligha fog többé kiszökkelhetni.

Ugyan kérem, mit is mond csak, a mi moderneink által a legujabb időkben is, kiválóan magasztalt Lang a többek között:

„Zu einem ausserweltlichen Gott, giebt es weder für das Verständniß noch das für Gefühl irgend eine Brücke“.

„Bleibt der Vordersatz von dem ausserweltlichen, allmächtigen und allwissenden Gott stehen, welchen Erasmus und Melanchthon mit der ganzen Kirche theilen, so kann die Freiheit der Kreatur, nur aus Denkschwäche behauptet werden“ . . . „Es ist eitel Sophistik, mit der Allwissenheit eines ausserweltlichen Gottes menschliche Freiheit verbinden zu wollen“. (Tehát itt is, miként másutt, a legnyiltabb nyers pantheismus!

„Man kann an der Lehre Luthers nicht ficken, **man muss sie stürzen**, man muss die kirchliche Mythologie, welche die Voraussetzung für das Denken des Erasmus wie Luthers bildete, gänzlich abthun: die Mythologie eines ausserweltlichen Gottes, der dem Endlichen als allwissendes und allmächtiges Wesen dualistisch gegenübersteht; die Mythologie eines Sündenfalls, durch welchen die ursprünglichen Kräfte der Menschennatur gebrochen sein sollen; die Mythologie eines Gottes, der vom Himmel auf die Erde niedersteigt, und Mensch wird; die Mythologie endlich eines Himmels, der anderswo als im menschlichen Gemüthe liegt, daher die Ungewissheit über seinen Besitz, stets mit sich führt; einer künftigen Seligkeit, die ihre Bürgschaft in etwas Anderem sucht, als in dem Gefühl der gegenwärtigen“. stb. stb.

Idézhetnénk még szóról szóra több pontokat is, de már ezekből is valamint a fentemlitett munkámban közlöttekéből minden kétségen tul van, hogy Lang és az ő követői szerént:

Nincs egy öntudattal és akarattal bíró élő Isten, a ki e világnak teremtője, gondviselője, kormányzója és ítélő bírása s a könyörgőnek meghallgatója lehetne;

nincs tényleges, történeti isteni kijelentés, s mesebeszéd az hogy Isten jelent volna meg a testben ;

nincs eredendő bűn, nincs Megváltó ; a Jézus egy ábrándozó, „aki messiási álmaiért a keresztfán lakolt meg“ ; Lang saját szavai ; —

nincs élet, nincs viszontlátás és megítéltetés a sirokon tul. stb. stb.

Ah hagyjuk félben ; mert már csak ennyinek felemlítése is olyan mintha csak éles tör járna csontjainkon keresztül.

És imé : „was H. Lang in dem Alpen-Lande, das ist M. Ballagi in dem Pusztenlande, der nahhafteste und entschlossenste Vorkämpfer der freien theologischen Richtung“ ; — mondja, maga a magyar modernnek egyik tekintélye.

Egy oly főiskola vagy theologiai intézet tanárai állanak tehát hazánkban, kitünőleg az említett irány szolgálatában, amelyet a hívő egyház alapítványai s adományai tartanak fen ; egy oly intézeté, amelyről Török Pál és Székács József, midőn annak számára egykor a protestáns külföldön anyagi segílyt kértek, a legünnepélyesebben megígérték, sőt annak létele céljául tüzték ki, hogy az, az üdv alapjától elszakadó az élő keresztyénséget megfojtó s hazánkban s főiskoláinkban is tért foglalt r á t z i o n a l i s m u s n a k szolgálatában egyáltalában nem fog állani. stb. Lásd a M e m o r a n d u m o t német nyelven és magyar fordításban : Kecskeméti protestáns közlöny. Szerkeszti Fördős Lajos. I. füzet. 1858. 101. stb. lapokon.

Azt hiszem, hogy az általam most és máskor előadottakból, ma-holnap hazánkban és egyházunkban is, napról napra többen be fogják látni, hogy a modernnek vagy protestans egyletesek irányzata egyenesen egyházunk gyökeres és végső felforgatására vezet, és így annak híveivel, vallásra és egyházra tartozó ügyekben nemcsak közre nem működhetünk, hanem legfőbb és legszentebb kötelességünk minden erkölcsi erőnkkel és törvényes eszközeinkkel erélyesen meggátolni előhaladásukat stb.

Aki pedig azt hiszi vagy hirdeti, hogy az evangyéliomi pozitív alapokon álló református és evangelikus egyháznak, vagy ha tetszik, tehát épen az én saját álláspontomnak és irányzatomnak jelleme és mivólta csak abban különbözik a modern reformerek és protestans egyletesek irányzatától, amiben azt Farkas ur rendkívüli felületességgel kimutatta, vagyis kimutatni próbálta volna ; s aki úgy véli, hogy a fenforgó külön-bözés csak olyszerű, mint a Luther, Zwingli, Meláncthon és Kálvin közötti eltérés vólt ; az, vagy igen együgyü, szük látkörü ember, aki a fenforgó kérdés irodalmát távolról sem ösmeri, sőt abc-jét sem érti, — vagy gyáva és ravasz, aki nem meri nyíltan kimondani hogy vallásunkra és egyházunkra nézve mit gondol és mit akar, hanem szép szavak álarca

alatt szeretné romboló játékát üzni. Tehát minél több világosság és nagyobb bátorság! „Mehr Licht! — „Courage Danton!“

Emlitém azt is, szertelenül megtámadott cikkemben, hogy a „külföldi s különösen a német protestans theologiai irodalom mezején, igen szépen ki van az fejtve és megállapítva, hogy minő tulajdonok kívánatnak a protestáns egyházi történetíráshoz.“ Kár volt e tételt közelebbről figyelembe nem venni és utána nem nézni, hogy vajjon tehát pl. egy Baco, Herder, Stäudlin, Schleiermacher, Niedner, Neander, Gieseler, Merle d'Aubigne, Hagenbach, Ebrard, Köllner és más egyháztörténelmi egyetemi tanárok vagy irodalmi tekintélyek, mondanak-e valamit itt vagy amott arról amit én felemlíték; vajjon nem találhatók-e eféle tételek: „Wer den christlichen Glauben überall nicht hat, oder ihn doch nicht recht hat, wird auch die inneren treibenden Faktoren der Bewegung und Entwicklung nicht recht verstehen und nicht, recht würdigen geschweige recht darstellen zu können“. „Auch ein Ungläubiger kann eine Geschichte der christlichen Kirche geben aber gewiss keine wahre, weil keine christliche Kirchengeschichte“. Egy oly egyetemi hittanár mondja ezt, aki nem sokkal az idézett pont után ezt is állítja: „Auch das Christenthum ruht auf einer metaphysischen Grundanschauung und wer da leugnet dass Gott (nur als der persönliche der christliche) das Gebet trotz aller sog. Naturgesetze erhören könne, wenn es seinem Willen gemäss ist, — oder dass Gott in Christo Fleisch geworden (= kirchliche Lehre von der Gottheit Christi), oder dass der heilige Geist auf das Herz des Menschen, der sich ihm nicht verschliesst, wirklich wirken könne, ist allerdings, nach meiner Ansicht kein Christ, u. s. w.“

Idézhetnék még, nemcsak ilyen, talán nagyon is szigorú, hanem számos mérsékeltebb de azért rokon tartalmu és igen tekintélyes nyilatkozatokat. Épen a Lang álláspontjának a történetíráshoz való viszonyáról a külföldiekkel egyezőleg felemlithetnök mi is, hogy amaz álláspont szerént szó sem lehetvén arról, hogy isteni bölcsesség, hatalom, akarat csak legkisebb befolyással is lehetett volna és lehetne a történetek folyamára s e mellett Lang nemcsak az egyházi dogmának, hanem a szentírásnak, sőt magának a Jézus Krisztusnak és az apostoloknak döntő és szabályzó tekintélyét is merőben elvetvén: látni való, hogy az ő irányzata szerénti történetírás, sem valami átható biztos vezérével, sem semmiféle keresztyén jellemmel és más oly tulajdonokkal, amelyeket az eddigi protestans tudományosság, az egyházi történetíráshoz elengedhetetlen feltételként követelt és követel, egy általában nem bírhatna; — s ugyan kérem, ha valaki őszintén ily meggyőződésben van, lehetne-e annak, a legnagyobb gyávaság és jellemtelenség nélkül a modern reformerekkel közreműködni?

Igen nagy kár volt tehát, épen hazai egyháztörténelmünk ügyében is, annak a zsidókból, róm. katolikusokból sőt bármiféle vallású emberekből egyaránt állható, semmi vallásos jellemmel nem bíró, s a magyar protestáns egyház iránt folyvást ellenséges indulatu, hamisan ugynevezett „Protestáns egylet“-nek cégérét s firmáját dugni ki; és ha nem valóságos provokálás és inzultálás volt az, hogy a felhívás hozzám és más, nem modern reformerekhez is megküldetett; ha csakugyan őszinte bizalommal akartak ez ügyben közeledni felénk: ugyan kérem, miért nem szállítottak fel bennünket véleményadásra, még a program megállapítása előtt; és miután bennünket több ízben, a legiszonyubb gyalázásokkal a föld poráig lealázni s erkölcsileg és irodalmilag leszurni erőlködtek, ugyan micsoda arccal fordulhatnak most felénk, hogy vallásra és egyházra tartozó ügyben velök közre működünk és pedig oly elvek és utasítások szerént, amelyeket igen együgyűeknek, helyteleneknek s célelленeseknek tartunk s amelyeknek megállapítására legkisebb befolyásunk sem volt.

Ha őszintén és komolyan emlegették és emlegetik azt, hogy én s az én műveim, az ő mostani protestáns egyletes s modern reformeri szabadelvűsködésökre, s az egyháztörténelmünk mezején megkezdett mozgólódásaikra voltak valami befolyással: ugyan kérem miért nem szőlítottak fel közreműködésre, sem akkor midőn a reform vagy protestáns egylet tervét kovácsolták, sem most, midőn a történelmi működés programját megállapítani akarták. Őszintén mondom hogyha nem annak a szerencsétlen protestáns egyletnek cégére alatt és érdekében, hanem annak körén kívül felszólítottak volna véleményem nyilvánítására, szívesen felmutattam volna nekik, nem a „medvét“ ugyan, amelyet Farkas ur, mint valami vásári komédiát hajhászó „otromba“ parasztfiu, még e mezőn sem áttall emlegetni és keresni, hanem saját tanulmányaim s tényleges működéseim folytán kifejlett nézeteimből a szükségeseket, amilyenekről Farkas urnak amint látom, még csak fogalma sincs. Valóban különös, sőt több mint botrányos, hogy ez az ur, aki több mint 15 éves egyháztörténelmi tanársága mellett is, nem képes felmutatni csak egyetlenegy oly eredeti dolgozatot sem, amelylyel hazai protestáns egyházunk történelmének paragon heverő irodalmát csak parányi mértékben is előbbre vitte volna, nem áttall a legocsmányabb pöffeszkedés közt ócsárolni engem, aki ezen, általam szerkesztett és kiadott folyóiratban is lenditettem talán annyit hazai prot. egyháztörténelmünk ügyén, mint modern barátaink hasonló terjedelmű irodalmi vállalatai, és aki nem épen könnyű lelkészi hivataloskodásom mellett is, hűségesen igyekeztem tőlem telhetőleg munkálkodni hazai egyháztörténelmünk irodalmának mezején, és pedig oly eredménnyel, amely felett mind a hazában, mind külföldön több valódi szakértő tekintélyes férfiak, anélkül hogy én azt

lég távolabbról is kértem vagy kerestem volna, önként szíves elősmeréseket nyilváníták.

Már egypár évvel ezelőtt mondtam azt magán körben, de a tisztántuli egyházkerület néhány igen tekintélyes embere előtt, hogy az, amit modern reformer atyánkfiai, s különösen a pestiek első sorban és mindenekfelett szomjaznak, nem az Isten dicsősége, nem az egyház java s nem is a tudomány, hanem mindenek felett a mi vérünk, azaz a mi becsületünk, hitfeleink előtt olyan amilyen tekintélyünk és szóllási bátorságunk. Oh ha sikerülne nekik, minket valami módon leverni és elnémitani; mily nagy öröm lenne a felett a modern meenyországbán!

Valóban elborzad az ember, ha elgondolja, hogy csak a legközelebbi 7—8 év alatt is mit műveltek, mire törekedtek a mi modern testvéreink! Megrohanták szegény protestáns népiskoláink felekezeti jellemét és autonómiáját; minden módon odaizgattak, hogy ezeket az iskolákat át kell adni az államnak, vagyis felekezeti jellem nélküli községi iskolákká változtatni, s valóban, ha az egyház reájok hallgat, ma már nincs autonóm magyar protestáns népiskola, azaz nincs egyházunknak biztos jövődjöje! — Megrohanták egyházunk és iskoláink statusjogi pozitív alapjait is, s ebben a hazában, ahol a felekezetek közti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság folyvást nincs életbe léptetve, ellenben fenállanak a klérus rendkívüli előjogai és roppant hatalma, ők a mi egyházunk rongált hajócskáját, minden horgony és árboc nélkül, csupán a mai és tegnapi keletü s nem tudni mi értékü modern állam kegyelmére bizva, akarták kitenni a viharok játékanak. — Reform egylet, protestáns egylet, liberalizmus s többféle szép cimek alatt megrohanták egyházunk leglényegesebb alaptanait és hitközösségi pozitív alapját, annyira, hogy ha az egyház követi vala őket, tehát nem ma, hanem már három négy év előtt, bátran lehetett volna proklamálni, hogy reformált egyház nincs többé a magyar hazában, hanem van csak unitárius, és ez sem az eredeti, hanem a mai, Isten tudja miféle értelemben, és csak oly alapokon, mint a futó homok a szélvész idején. — Majd, elkezdték fojtogatni az egyház alkotmányát s az öt egyházkerületet nyakánál fogva akarták összeláncolni egy teljhatalmu konventtel, hihetően olyformán, hogy a lánc vége az „ország szívében“, Pesten legyen. Majd, miután ezen pontokról kisebb nagyobb mértékben le lettek szoritva, előállottak először a bibliafordítással, most legközelebb a magyar protestáns egyháztörténelemmel, vagyis vóltaképen csak ezeknek tervével, és ezt nemcsak kínálják az egyház minden tagjának, de formasierént követelik mintegy, hogy az ő firmájokat, az ő boltjokat megkeresse mindenki, és ha van valaki, aki nyíltan kimondja, hogy az egyház valódi hivei, nem helyesen teszik, ha az ő firmájokhoz folyamodnak, — azt ők, az ő nemes zsurnalisztikájokkal, formasierint leszúrni igyekeznek, és ha az

ember kiüti kezökből a fegyvert és csendesen félretaszítja őket az utból, akkor még ők kezdenek iszonyu keserves lármát ütni

Azonban a vészdal, különösen Farkas J. és Kovács A. urak ajkain már egy idő óta oly rendkívül magas skálán jár, hogy azt, sokáig kibírni nem lehet, s eszünkbe juthat Arany egyik remek művéből a következő kép:

A két tanítvány duzzadó nyakimmal
Erölködé a felső nyolcadot,
És, mintha fojtogatták vón' patinggal,
Fejükbül a szem úgy kidagadott;
Tán az akasztás sem jár anyi kinnal . . .

De minden tréfa- és anélkül hogy akarátjok ilyen vagy amolyan völtát piszkálni akarnók, mégis kérdezhetjük tőlök: Quousque tandem? . . . Meddig nem tudnak még úgy haladni saját utjukon, hogy egy uttal az egyháznak és abban nekünk békét hagynának? Hiszen jól tudhatják már, hogy kik az ő hiveik, szedjék össze azokat, szervezzék magukat egy határozott és világos programmal bíró szilárd párttá, sőt az volna jó, hogy külön egyházzá; elvihetik szerintem még az egyházi vagyonnak aránylag és jogosan őket illető részét is; minket pedig hagyjanak magunkra, s az után az Isten áldja meg őket, éljenek boldogul!

Debrecen, 1876. April 3.

Révész Imre.

A tiszántuli ref. egyházkerület egy végzése a Károliféle biblia fordítás kijavítása ügyében, 1813. január 5. 15. sz. a.

Pozsonyban egy bizonyos társaság, segítettvén egy nevezetes fundáció által, szándékozik a magyar bibliát kinyomtattatni, és annak árát oly olcsóra szabni, hogy a praenumeransoknak 2 frt 30 krért adhassa:

Akinek tetszeni fog ezen bibliára praenumerálni, adja által a pénzt a concernens tiszteletes esperestjének, aki által annak idejében a bibliá-exemplart kezéhez fogja venni.

Ennek alkalmatosságával előhozódott, amiről már régtől fogva sokan panaszkodnak, hogy a Károli Gáspár fordítása, mely nálunk magyaroknál közönségesen be van véve, igen sok helyeken hibás, és amiatt vagy kétséges értelmű, vagy általjában érthetetlen. Arról kell tehát gondolkoznunk, hogy keressünk és szállítsunk meg olyan Tiszteletes Atyafiakat, akiknek mind az eredeti nyelv, mind kiváltképen a magyar nyelv hatalmokban van. Bizzuk ezekre fejenként, a szent irás könyvei közül egynek vagy többnek, a magok szabad választása szerént, megvizsgálását, hogy az eredeti nyelvel, a már más nyelveken kijött újabb fordításokat összevetvén; itéljék meg, hol hibás és homályos a magyar fordítás és azt valódi magyarsággal igazítsák.

Strauss és Neander.

Midőn Strauss D. Fr. „Jézus élete“ című műve 1835-ben először megjelent s a theologiai köröket rendkívül megdöbentette s zavarba hozta, — a nagyhirű egyházi történetíró és berlini egyetemi theologiai tanár Neander — ki mint tudva van zsidóból lett ev. keresztyénné, — e szavakkal nyitotta meg egyik előadását: „Unser Herr Jesus, hat schon manchen Strauss ausgekämpft, — nem egy harcott vívott ki — er

wird auch dissen Strauss noch überwinden.“ — Igen elmés s már eddig is igaznak bebizonnyult szójáték.

R. K.

Könyvészet.

Ez uttal a következő, hozzánk beküldött irodalmi jelenségekről tesszünk szíves készséggel jelentést:

Sz a n a Tamás, A két Kisfaludi. Budapest. Aigner. Kis 8r. 160 l. Diszes kiállítás. Ára 1 frt 50 kr.

A b é k é s b á n á t i helv. egyház megye. 1875. május 11. Vésztőn, október 27–28. Gyulán tartott gyűlésének jegyzőkönyvei. Gyula. 1876. Ivrét. 79. l. egy nagy statisztikai táblázattal.

A budapesti kir. magy. tudományegyetem újjáalakíttatása XCV. évfordulójának ünnepe. 1875. június 25. Budapest. 1875. 8r. 64 l. Tartalmát alkalmilag felhasználni igyekszünk.

A protestantizmus és katolicizmus a nemzetek szabadságához és jólétéhez való viszonyában. Irta L a v e l e y e E m i l, magyarra fordította D e b r e c z e n y i M. S á n d o r, kiadta s Gladstone levele hozzáadásával bővíté Balog Fer. tanár. Debrecen, Telegdi bizom. 1876. 8r. 36. l. Ára 30 kr. Igen okos gondolat volt e jeles és nagy hírű röpirat magyarra tétele. Ajánljuk ezt a tisztelt olvasók figyelmébe, annyival inkább mert Villers és Roussel ugyancsak e tárgyról szóló kitünő de sokkal terjedelmesebb művei, kevesek által használhatók.

Egy protestans theologiai fakultás terve. Szász Károly. LeNyomat a P. Naplóból. Fájdalom! ezuttal nincs tér e nagyérdkü ügy tüzetes szellőztetésére. De megvallom, nekem jutott eszembe, hogy vajjon nem lehetne-e a Bethlenféle alapokat. oly módon hozni kapcsolatba a létező egyetemmel, hogy amazokra vonatkozólag a protestans felekezeti jellem és autonomia épen fentartassék. Felemlitem egyuttal azon, talán nem mindenütt ösmeretes történeti tényt, hogy Erdélyben már II. János akart felállítani egy országos akadémiát, azaz egyetemet s ez ügyben 1567. június 2. Tordán kelt levelével és terjedelmes utasítással ki is küldé Blandratát Celius bazeli egyetemi rektorhoz.

Emlékbeszéd a Deák Ferenc emlékére tartott ünnepélyen, Géresi Kálmán tanártól. Debrecen 1876. 8r. 20 l. Ára 25 kr. A jóvedelem a debreceni főiskolában felállítandó Deák Ferenc alapítványra fordíttatik.

K ö z l ö n y a debreceni ref. főiskolai hittanszaki önképző társulat köréből. Debrecen. 1876. 4-dik szám. Febr. Tartalma: Kétszázados emlékünnepe, a nápolyi gályarabságból kiszabadult hitvalló őseink emlékére, 1876. febr. 11. Megnyitó beszéd Bethlendi Endrétől. Emlékbeszéd Orosz Istvántól. E jeles tartalmu lap még a mult hóban be lön küldve, de már akkor, midőn a Figyelmező márciusi füzete egészen ki volt szedve. Bár későn tehát de mégis örömmel említjük ezt fel s lelkünkől óhajtjuk hogy a debreceni főiskola tanulói mindvégig hivek legyenek a józan vallásosság s a tudomány iránt, amint magának a főiskolának magasztos jelszava int: O r a e t' l a b o r a !

O r a n d u m e s t u t s i t m e n s s a n a i n c o r p o r e s a n o J u v e n a l .

Nil sine magno

V i t a l a b o r e d e d i t m o r t a l i b u s . . . H o r a t . — s t b . s t b .